

REVOLUCIJA I KONTRAREVOLUCIJA

Učešće SSSR-a u antifašističkom ratu u savezu s Velikom Britanijom i SAD davalo je veću mogućnost za aktivnost nacionalno-oslobodilačkih i demokratsko-revolucionarnih pokreta, bez obzira što su oni bili izloženi negativnom zračenju protivurečnosti između velikih sila. Drugi nezaobilazan element revolucionarne situacije činili su brz poraz *vojske Kraljevine Jugoslavije*, raspad političkog sistema i bekstvo vlade i kralja u inostranstvo, nasuprot težnjama patriotskih snaga da na ropstvo odgovore u skladu sa svojim slobodarskim tradicijama u prošlosti, nastave borbu i speru sramotu koju je katastrofalnim porazom nanela narodu nesposobna i defetistički raspoložena buržoazija. Njena nemoć i raspad starog poretka, pod prvim udarom spolja, nisu mogli da se ne useku u svest antifašističkih snaga Jugoslavije. Neposredno iskustvo kao da je sve očiglednije govorilo da građanske snage ne mogu da obnove Jugoslaviju, a na drugoj strani da buduća država ne može da počiva na starim društvenim i nacionalnim osnovama. Komunisti su u analizi međunarodnih i unutrašnjih uslova spajali nacionalno oslobođenje sa socijalnim smatrajući ga za nedeljiv proces, nasuprot preporukama Kominterne da prihvate shematsku podelu na „dve etape“ i odlože revolucionarne promene u tekućoj fazi antifašističkog rata. Povezivanjem otpora protiv fašizma s društvenim prevratom u neposrednoj budućnosti, izgrađena je strategija narodnooslobodilačke borbe kao istorijski odgovarajućeg oblika obračuna s nacionalnom buržoazijom oba opredeljenja, osovinskog i prozapadnog (bez isključivo klasnih okršaja, iako su se ovi sporadično javljali), buržoazijom koja se našla na liniji otvorene kolaboracije ili prikrivenog saveza s neprijateljem, odnosno ostala u pasivnom položaju, bez namere da se odupre porobljavanju. Svirgavanje buržoazije u Jugoslaviji tokom drugog svetskog rata nije teklo pravolinijski,

već zamršenim putevima nacionalnih, klasnih i međunarodnih protivurečnosti. Narodnooslobodilačka borba, kao tipična složena društvena pojava, značila je, s jedne strane, put otpora, istrajne borbe protiv stranih zavojevača i fašizma, a s druge je predstavljala formu revolucionarnog osvajanja vlasti od buržoazije, koja je stupila u saradnju s neprijateljem i svoje vojne snage pretvorila u pomoćne odrede okupatora ili pak zauzela stav iščekivanja dok se komunisti ne istroše ili kompromituju, situacija ne razreši na svetskim frontovima i ne prispeju zapadne invazione trupe. Otpor stranom neprijatelju, koji se takode pojavljivao kao kontrarevolucionarna snaga, zbog svoje fašističke suštine, povezivan je s borbom za nacionalnu ravnopravnost naroda Jugoslavije, slobodu nacionalnih manjina i socijalne promene. Komunisti, kao rukovodeća snaga ustanka u Jugoslaviji, određivali su i društveno-političku sadržinu narodnooslobodilačke borbe. Oni su davali perspektivu nacionalnog i socijalnog oslobođenja, izjasnili se za Jugoslaviju kao okvir državnog života, formulisali politiku bratstva i jedinstva naroda, njihove ravnopravnosti u budućoj zajednici, kao alternativu masovnom nacionalističkom razračunavanju i separatizmu, a kolaboraciji suprotstavili beskompromisnu antifašističku borbu.

Strategija narodnooslobodilačke borbe bila je nezamisliva bez široke platforme jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta koja počiva na patriotskom nadahnuću učesnika umesto na stranačkoj, verskoj ili nacionalnoj pripadnosti. Politika jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta oslanjala se na iskustvo antifašističkog pokreta pre rata, žive slobodarske tradicije u narodu, veru u pobedu antifašističke koalicije, nezadovoljstvo velikog dela stanovništva starim državnim uređenjem i društvenim poretom. Zahtevi za prenamaglašavanje društveno-političkog prevrata i otvaranje „druge etape” u narodnooslobodilačkoj borbi vodili su sužavanju platforme narodnooslobodilačkog programa i, kao manifestacije sektaštva, nisu mogli biti prihvaćeni od ustaničkih masa neizdiferencirane strukture. Dogmat-ski pristup KPJ odnosu klasnih i političkih interesa u Jugoslaviji i svetu mogao je odgovarati okupatoru i građanskim snagama oba opredeljenja, koji su nastojali da joj nametnu politiku klasnog izazova i svedu borbu na klasni sukob. Komunisti su ukazivali na opasnost od sektaštva, koje se izražavalo u nošenju proleterskih zastava i napadima na

bogatije seljake ili kulake, a proizilazilo iz nerazumevanja partijske linije, starih dogmatskih naslaga u svesti, težnji za prelaženjem na „drugu etapu“. Oni su u Srbiji upućivali na saradnju sa svim rodoljubima nezavisno od stranačke pripadnosti — posebno sa članovima Narodne seljačke stranke, Demokratske stranke, Saveza zemljoradnika — ukoliko su bili spremni da se bore protiv okupatora, ali ne ugrožavajući ideološki i organizacioni integritet KPJ.

Stvaranje narodnooslobodilačkih odbora (NOO), već u ustanku 1941, bilo je osnovni vid društveno-političkog preobražaja u toku narodnooslobodilačke borbe. Uprkos vojnom porazu Kraljevine Jugoslavije i deobi njene teritorije, okupatori se nisu lišavali podrške ostataka njene državne organizacije. Sačuvani elementi upravnog aparata Kraljevine ispunjavali su prazninu u okupacionom sistemu i bili upotrebljivi za učvršćivanje vlasti okupatora, a pri tom klasno provereni kao bedem protiv revolucionarnih pokreta i oslobodilačkih strujanja u narodu. Započeta narodnooslobodilačka borba nije mogla da se razvija na delovima jedne havarisane državne organizacije, uz to integrisane u organizam okupacione uprave, jer je s njom kao takvom dolazila u neposredan sukob. Preostali aparat vlasti podsećao je i na jedrio kompromitovano iskustvo i stare društveno-ekonomske i političke odnose. Jedan deo te ranije organizacije, pod okriljem Mihailovića, pozivao se na legitimizam, državnopravni, ustavni i vojni kontinuitet, sa svim njegovim međunarodnim posledicama, a zasnivao na birokratskom centralizmu, suprotnom narodnom suverenitetu i bilo čijoj nacionalnoj hegemoniji. Ocenjivanje ovih organa vlasti u izvorima narodnooslobodilačkog pokreta, oktobra 1941, kao „omraženih u narodu“ nije proizilazilo iz taktike pokreta, već iz zgusnutog istorijskog iskustva.

Mihailovićeva strategija svodila se na defanzivnost u odnosu prema okupatorima sve dok se ne stvore pretpostavke za oružani nastup (uzmicanjem fašizma na svetskim frontovima), na očuvanje društvenog poretka privatne svojine, restauraciju monarhije, prevlast Srbije u obnovljenoj Jugoslaviji, pa samim tim i na obračun s Hrvatima, Muslimanima, Nemcima, Mađarima, Šiptarima i drugim nacionalnim manjinama, kao glavnim krivcima za vojni poraz Kraljevine i stradanja srpskog stanovništva. Mada praktično pasivni prema neprijatelju, četnici su proklamovali antiokupatorsko opredeljenje. Mihailović je u na-

rodnooslobodilačkom pokretu gledao najopasnijeg suparnika i snagu koja ugrožava suštinske interese monarhije i srpske buržoazije. Legalizujući jedan deo četničkih efektiv u Nedićevim vojnim formacijama, a drugi, kasnije, u sistemu italijanske okupacije, on je ostvarivao osnovnu zamisao da sačuva vojnu snagu kako bi uništio komuniste u toku rata i uz pomoć okupatora, svestan svoje nemoći da se bori na dva fronta. Na drugoj strani, računao je da će se kolaboracija, posle aktivnog nastupa četnika u završnoj fazi rata, lako predati zaboravu, shvatiti kao taktika ili nužnost samoodbrane. Antipartizanska zaslepljenost nije sprečavala četnike da pred javnošću zapadnih savezničkih zemalja prisvajaju uspehe NOPOJ na bojnopolju, stvarajući sebi oreol najdoslednijih antifašističkih boraca, kao što ih ni nacionalna izdaja nije uznemiravala sa stanovišta slobodarske narodne tradicije i suda istorije. Nastupajući kao zaštitnici naroda, oni su upozoravali da su jedini branioci njegove nacionalne slobode, prošlosti, časti i opstanka, za razliku od komunista, koje su predstavljali kao najveće neprijatelje srpskih svetinja, internacionalni ološ i tuđince željne osvajanja vlasti nezavisno od cene koju za nju narod mora da plati. Obmanjivali su saveznike kako se sami nalaze u prvom redu antifašističke borbe, dok komunisti poslušno služe politici stranog imperijalizma. Da bi naškodili jugoslovenskim komunistima, četnici su ih, iskorišćavajući odnose između jugoslovenske vlade u izbeglištvu i sovjetske vlade, nazivali trockistima, kojih se Moskva bila odrekla. Boreći se isključivo protiv narodnooslobodilačkog pokreta, oni su od jeseni 1941. samo „glumili rat“ protiv Osovine i predano gradili mit o sebi kao požrtvovanim ratnicima u neravnopravnoj borbi s fašističkim snagama u središtu Balkana.

Mihailović je prema narodnooslobodilačkom pokretu politički i ideološki bio nepomirljiv, čak i po cenu kolaboracije nekih četničkih odreda s okupatorom i kvislinzima; nije bio spreman da prihvati realni paralelizam pokreta, zajedničku komandu, narodnooslobodilačke odbore kao organe narodnooslobodilačke borbe i nove vlasti. S retkom isključivošću odbijao je da odbaci tezu o svojoj jedinstvenoj legitimaciji na predstavljanje Jugoslavije pod okupacijom, i da se složi s nacionalnom ravnopravnošću naroda.

Ideja o „velikoj“ ili „homogenoj“ Srbiji podrazumevala je stvaranje nacionalno i verski čiste i kompaktne celine, „očišće-

ne" od nesrpskih naroda i nacionalnih manjina. Okupljanje svih Srba proglašavalo se za neumitan zahtev nacionalnih snaga posle dočekivanja „noža u leđa" aprila 1941. U Srbiji proširenoj na račun drugih naroda — koja bi izlazila na more, uključivala Kordun, Baniju, Slavoniju i Vojvodinu, s granicama kod Karlovca i Ogulina, a na drugoj strani ispravila nacionalne međe s Rumunijom, Bugarskom, Albanijom i Mađarskom — četnici su gledali vodeću naciju u Jugoslaviji i na Balkanu, dozvoljavajući da ona bude i federativno vezana s „osakaćenom" Hrvatskom, pošto se prethodno, tokom rata, izmire račun.

Nacionalistički program „Dinarske divizije", koji je ponikao na Kosovu i u severnoj Dalmaciji, nije se razilazio sa programom Mihailovićevih četnika u Srbiji i Crnoj Gori, ako se izuzmu neke regionalne razlike. Uloga ove divizije je označavana kao čisto politička, to jest da se pretvori u utočište nacionalnih elemenata srpskog karaktera; da širi i ostvaruje srpsku ideju u delovima Like, severne Dalmacije, Hercegovine, Crne Gore i Bosne i pomogne vaspostavljanju nacionalnog poretka s kraljem Petrom II. Kosovo u severnoj Dalmaciji, i Kosovo u „Južnoj Srbiji", pojavljivali su se kao simboli gubitka države i obnove nacionalne misli. Velika Srbija obuhvatala bi pak Srbiju, Vojvodinu, Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju do Šibenika i Liku. Velike vojne ambicije Đujićevih četnika kao da su obezbeđivale ovako zaokružene političke ciljeve. Projektovane Kosovska i Nevesinjska divizija, sa postojećom Dinarskom, trebalo je da prerastu u 1. armiju „Vožd Karađorđe". Sa ovakvim ekskluzivnim nacionalnim programom nije se isključivalo — kao što pokazuju inicijative vojvode Trifunovića — pridruživanje i Hrvata, jugoslovenskih nacionalista, Štabu Dinarske divizije. U tom smeru pojačavana je propaganda preko lista *Krik iz jame* koji su vodili Silvije Alfirević i Đuro Vilović. Pojedini Hrvati su čak izražavali privrženost vojvodi prelaskom na pravoslavnu veru. Mladen Zujović, kao naslednik Trifunovićev, u svojim konsultacijama aprila 1943. isključivao je samo katoličke sveštenike i „zagrižene" Hrvate, pokazujući brigu za tzv. Jugoslovene Hrvate. Zujović je stvarao odbore sa Nikom Bartulovićem, Zvonkom Simunićem, Nenadom Grisogonom i drugima koji su imali da potpomognu formiranju vojnih organizacija u Splitu i Dalmaciji, s oslonom na jugoslovenske integralce hrvatskog porekla.

Koncepcije nacionalno čistih država uopšte ugrožavale su nacionalnu individualnost i državnu samostalnost ostalih naroda (NDH Srba i Srbije, Velika Albanija Srba, Crnogoraca i Makedonaca, Velika Srbija Hrvata, Muslimana i nacionalnih manjina, itd.). Etnocentrizam kao psihološka osnova radikalnog šovinizma jeste suština ovih koncepcija. Nacionalizam kvislinško-kolaboracionističkih pokreta je pripadao tzv. agresivnom nacionalizmu, koji je ugrožavao opstanak drugih naroda. Zalagao se za fizičko uništenje i asimilaciju, koristeći najnegativnija nacionalna osećanja da bi integrisao jednu naciju na račun druge. Nacionalizam je zloupotrebljavao svoju istorijsku misiju. Sprovodio je socijalnu eksploataciju unutar vlastite nacije; ignorisao postojanje socijalnih podela u ime privida društvene homogenizacije; hranio se starom slavom i mitovima, predrasudama o drugim nacijama, razvijao mržnju i uzdizao nacionalni egoizam. Četnička koncepcija Velike Srbije prihvatala je samo takvu Jugoslaviju u kojoj bi bila obezbeđena apsolutna hegemonija Srbije. Četnički ideolozi su isticali da je Srbija živela pre Jugoslavije, a da bez Srbije ne bi bilo ni Jugoslavije. No deo četnika nije previđao da bi Velika Srbija imala na ivicama načičkane neprijateljske države „Arnauta“, Hrvata, Bugara, Mađara, Rumuna i Grka; da ne bi mogla da postigne nacionalnu homogenost na svojoj periferiji („Južna Srbija“ i Bosna); bila bi podložna direktivama iz velikih prestonica, i to sve u vremenu kada se u Evropi napuštala „razdrobljenost“ versajskog doba.

Mihailovićeve dvojna pozicija u Jugoslaviji je nesumnjivo otežavala njegov međunarodni položaj protivurečnošću između proglašenog antifašističkog otpora i stvarnosti „politike iščekivanja“, odnosno kolaboracije. Četnike je prihvatila jugoslovenska vlada u izbeglištvu, posebno velikosrpsko krilo, najuticajnije u njoj; ona je tako dobila i svoje oružane snage, uz čiji je štab Velika Britanija detaširala misiju kapetana D. T. (Bila) Hadsona u jesen 1941. Od Britanaca je Mihailović dobijao i materijalnu pomoć, iako njenim razmerama nije bio zadovoljan. Čim je unapređen u čin brigadnog (7. decembra 1941), odnosno divizijskog generala (19. januara 1942), te postavljen za ministra vojske Kraljevine Jugoslavije i Komandanta Jugoslovenske vojske u otadžbini, on je dobio i službenu potvrdu legitimnosti svog pokreta pred svim državama savezničke koalicije, a i u odnosu prema antagonističkom i jedino antifašistički aktivnom

— ali i anonimnom za inostranstvo — narodnooslobodilačkom pokretu. Mihailović je ovim službenim priznanjem ojačao i svoj položaj u očima podređenih: rivala u zemlji i emigraciji, političkih i vojnih rukovodilaca i starešina koji su izražavali tendencije ka „regionalnom autonomizmu“.

Održavanjem diplomatskih odnosa s jugoslovenskom izbegličkom vladom sovjetska vlada je posredno stavljala do znanja da ne želi njihovo pogoršavanje zbog događaja u Jugoslaviji.

Protivurečnoj predstavi o Mihailoviću doprinosili su ne samo saveznici već i Nemci u Jugoslaviji i sam vrh Trećeg rajha, zbog svoje mržnje prema Srbima i nepoverenja prema njihovom ponašanju u slučaju neuspešnog ishoda rata ili iskrcavanja saveznika. Oni su Mihailovića smatrali nepomirljivim protivnikom s kojim se treba obračunati, iako su njegovi odredi raspoloženi za saradnju u borbi protiv komunista kao glavnih protivnika. Za Nemce je bilo izvesno da on održava odnose s Velikom Britanijom i da se pri njegovom štabu nalaze britanski oficiri. Iz toga je izvlačen zaključak da je britanski štićenik, pa da se, samim tim, u njegov pokret i ne može imati poverenja. Ovakva nemačka gledanja zamućivala su stvarnu sliku o ulozi četnika u antifašističkom frontu, čemu je značajan prilog davala i italijanska politika navodne zaštite Srba od ustaša, bliska delu ugroženog srpskog stanovništva. Izjašnjavajući se protiv narodnooslobodilačke borbe i komunista kao njenih organizatora i nosilaca, a za stvaranje velike i homogene Srbije, posle prethodnog raščišćavanja s Hrvatima, Muslimanima i nacionalnim manjinama, Mihailovićev četnički pokret polagao je pravo i na stvaranje svojih organizacija u svim jugoslovenskim zemljama, pri čemu se oslanjao na Slovence i mali broj Hrvata i Muslimana jugoslovenske orijentacije. Mihailović je ovu zamisao ostvarivao slanjem svojih ljudi u gotovo sve krajeve Jugoslavije ili imenovanjem predstavnika pojedinih oblasti: Ilija Trifunović Birčanin u Splitu, kod Italijana, i Dobroslav Jevđević bili su nadležni za Bosnu i Hrvatsku, major Đorđe Lašić za Crnu Goru, major Boško Todorović za Hercegovinu, major Jezdimir Dangić za istočnu Bosnu, major Karei Novak za Sloveniju. Njegovi poklisari i oficiri radili su na širenju četničkih organizacija i u Vojvodini, na Kosovu, u Makedoniji i Slavoniji.

Od odreda, koji su nosili geografska imena ili imena istorijskih ličnosti, četnici su krajem 1941. i početkom 1942.

i

prešli na stvaranje brigada, a krajem 1942. i početkom 1943. korpusa. Četnička vojna organizacija imala je više slabih tačaka: prinudna mobilizacija, nejedinstvena struktura, rivalitet komandanata, borba oko vlasti i uticaja, teritorijalni karakter. Veliki broj obveznika postojao je samo na papiru. Neku vrstu elitnih jedinica činile su „leteće brigade“, sastavljene od najboljih mladih obveznika. Iz vojno-teritorijalne podele Jugoslavije vidi se da se radilo o posebnim komandama: Srbija sa „Južnom Srbijom“ (Makedonijom), Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Boka, Sandžak („Stari Ras“), Dalmacija i Lika, Vojvodina i Slavonija, Slovenija.

Četnici su se nerado borili van svojih atara, ispoljavali nedisciplinu, pljačkali i sprovodili teror nad partizanskim simpatizerima, porodicama partizana, zarobljenim protivnicima. Grupe u štabovima nisu se među sobom trpele. Među istaknutim Mihailovićevim oficirima sukobljavali su se Petar Baćović i Zaharije Ostojić, Vojislav Lukačević i Pavle Đurišić, Ilija Mihić i Slavko Bjelajac. Komandanti su od obaveštajaca napravili žbire i uhode. Cvetao je „periferijski šovinizam“. Mnogi Mihailovićevi legalizovani komandanti registrovani su kod okupatora kao njihovi konfidenti (Dobrosav Jevđević i drugi). Vojvoda Trifunović je držao „dvorsku svitu“. Bosanski četnici u službi Nemaca i ustaša (Radoslav Radić, Uroš Drenović, Lazar Tešanović i drugi) ljubomorno su čuvali svoje komandantske funkcije, odbojni prema prihvatanju oficira.

Komandni četnički sastav činili su, pored oficira i podoficira žandarmi, graničari, finansi, čate i opštinske delovođe, seoski trgovci, sreski načelnici, pojedini sveštenici, ugledni domaćini, bivši četnici, pripadnici četničkih udruženja. Glavnu boračku masu sačinjavali su tradicionalno seljaci; stoga i ne začuđuje što se u četničkim programima govori o agrarnoj reformi i rešavanju seljačkog pitanja srpskog stanovništva kolonizacijom i preraspodelom zemlje na račun nacionalno diskriminisanih naroda i manjina.

Mihailović je bio komandant „Jugoslovenske vojske u otadžbini“, ministar vojske i vazduhoplovstva u vladi Slobodana Jovanovića od januara 1942. godine. Obrazovao je „Gorsku gardu Njegovog Veličanstva Kralja“, koju je suveren darovao novom zastavom. Polovinom 1942. naimenovan je za načelnika štaba Vrhovne komande. Još od ranije Mihailović je proglasio celu „otadžbinu“ za „vojišnu prostoriju“. Time je još više, bar

NARODNOOSLOBODILAČKA
BORBA I KOLABORACIJA

Народи Југославије: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци и други...!

Већ преко три месеца бије се вјештача и накрвавена битка у историји света. С једне стране напредују дивљи фашистички копори Хитлера који као изнадимали пси крвавих гу-бица и испљажених језика чине очајне напоре да се дочепају оних огромних богатстава која су себи створили у зноју лица свата мирољубиви народи Совјетског Савеза. С друге стране бори се са до сада невиђеним јуришном и самопожртвовањем херојска Црвена Армија, дигло се читав совјетски народ на позив свога великог и генијалног вође, др. Стаљина да одбрани своју земљу, да уништи крваве фашистичке хилене и да се усудише да нападну на мирољубиву и ватућу земљу, на његов миран рад, на његову к.лтуру, на његово благостање.

Радници, селанци и грађани Југославије!

Поставимо себи питање: да ли се народи Совјетског Савеза боре само за себе? Да ли се та њихова уједињена борба против фашистичких освајача тиче само њих? Не, она се тиче и нас, она се тиче свих поробљених народа, она се тиче свих оних којима прети опасност поробљавања, она се тиче читавог културног света. Може ли данас и један културни човек заправо разумно веровати у глупе лажи фашистичких крвопија и освајача како се они тобоже боре против бољшевиизма, за добро европских народа. Не, у те лаже лажи фашистичких глупореза данас више нико не верује. Увек су ти бандити нашли неки лажни изговор кад год су напали наш поробљени неку земљу, а ти најгупља и најпрозирнија лаж јесте њихов изговор за упад на Совјетски Савез. Читав културни свет: сви народи поробљених земаља, народи Енглеске, Ам. рике итд. са презрењем одбацују те најновије лажи Хитлерове фашистичке банде и шапице њених лерних пасуа поробљених земаља. Сви ти народи симпатизу, диве се херојској борби Црвене Армије и спреми су да помыају праведну борбу Совјетског Савеза. Јер су сви свјесни тога да је та борба совјетског народа уједно и њихова борба; они су свјесни тога да је то борба на живот и смрт против највећег непријатеља човечанске слободе, кulture и напретка. У читавом свету данас је већ створен јединствени фронт свих демократских прогресивних снага у борби против мрака, насиља и ropства—против фашизма.

32. POZIV CENTRALNOG KOMITETA KPJ NA USTANAK, JULA 1941.

33. DRAGOJLO DUDIĆ IZABRAN JE 16. NOVEMBRA 1941. U UŽICU ZA PREDSEDNIKA GLAVNOG NARODNOOSLOBODILACKOG ODBORA SRBIJE

34. FRANC LESKOŠEK, KOMANDANT GLAVNOG ŠTABA SLOVENIJE

35. BORIS KIDRIČ, SEKRETAR IZVRŠNOG ODBORA
CSVOBODILNE FRONTE SLOVENIJE I POLITIČKI KOMESAR
GLAVNOG ŠTABA SLOVENIJE

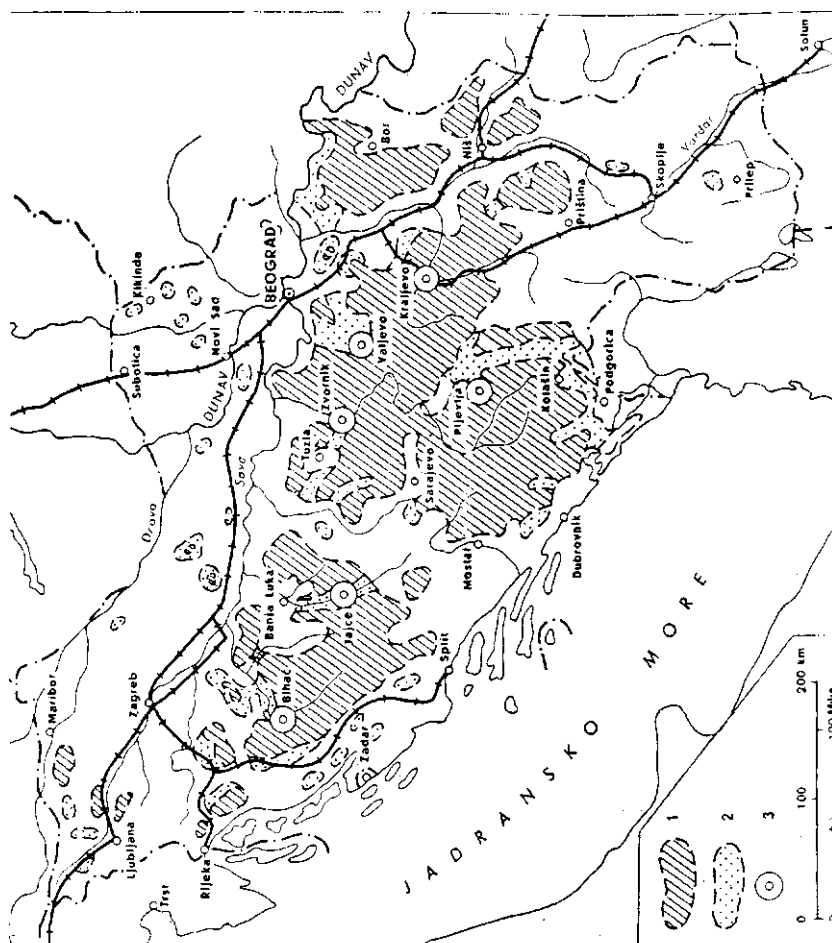
36. LAZAR KOLIŠEVSKI, ČLAN POKRAJINSKOG ŠTABA
ZA MAKEDONIJU

37. GRUPA BORACA I RUKOVODILACA USTANKA U CRNOJ GORI

38. RATKO MITROVIĆ, POLITIČKI KOMESAR ČAČANSKOG PARTIZANSKOG ODREDA GOVORI U OSLOBOĐENOM ČAČKU

39. IVO LOLA RIBAR

40. OSLOBODENA TERITORIJA U SEPTEMBRU 1941: 1) SLOBODNA TERITORIJA 2) POLUSLOBODENA TERITORIJA 3) OPSEDNUTI NEPRILATELUSKI GARNIZONI

Информация ТАСС о восстании в Югославии

25 июля 1941 г.

ВОССТАНИЕ В ЮГОСЛАВИИ
 ЛОНДОН, 25 июля. (ТАСС). Как известно, в одном из районов Югославии происходит восстание, организованное группой сербских и черногорских партизан. Войскам оккупантов до сих пор не удалось подавить восстание, которое вызывает активизацию партизанского движения во всей стране.

Omladino zemlje ove

Dosta nas je dušman klao,
dosta nas je teror trao.
Mnogu braću i očeve,
pobili su k'o zečeve.

Sad želimo da pokažemo
da klečeći ne ginemo.

Omladinci roblje nisu,
naši stari hajduci su.
Ovo je zemlja hrabrih ptića,
mi smo djeca Obilića.

Gavrilo nas Princip zove
na odbranu zemlje ove.

Poslednja se bitka bije,
sjever duva iz Rusije.
Beskrajna je naša vjera
u orlove sa sjevera.

Zastave se naše viju
svi smo dušom za Rusiju,
Spašava nas borba njina
pozdravljamo i Staljina.

Pozdravljam te Moskvo mila,
ti Hitleru lomiš krila.
Čelične su tvoje brane
fašizam će da sahrane.

Pozdravljamo saveznike
iz Engleske, Amerike,
pa i Kine s njima neka,
pozdravljamo Čankaj Šeka.

Omladino cijelog svijeta,
počela je borba sveta.
Zajednički ići ćemo
novi život stvorićemo.

Drug uz druga, brat uz brata,
stoji Srbin uz Hrvata,
i poštteni Muslimani
na našoj se bore strani.

Izdajnici gadni dolje,
Brankovići svi napolje.

Armija je naša jaka

Armija je naša jaka
od radnika i seljaka.
Mi smo vojska novog kova,
hrabra djeca Lenjinova.
Mi čekali nismo zgode
da nas drugi oslobode.

Talijan je mudar bio,
al' nas nije prevario.
Pred nama se Ante znoji
I Hitler se s njime boji,
A još više bježi Draža,
bježi Draža kamuflaža.

Pjesma seljačkoj torbi

Slavna je puška, garav drugar,
slavne su rogulje, slavan handžar,
al, od sviju sam slavnija ja,
ja skromna torba seljačka.
O, puško moja, i torbo ti,
vi ćete bitku dobiti. . .
Komoro vojna, znadeš li ti.

tebe će torba nadbiti.
Slava i hvala do neba njoj
šarenoj torbi seljačkoj.
Sad kad su došli najteži dani
ona nam vojsku slobode hrani.
O puško moja, i torbo ti,
vi ćete bitku dobiti. . .

Partizansko kolo

Naše kolo jeste novo,
drugačije od ostalih,
u odrede pocijepano
a mislima povezano.
Naše kolo oholo je,
ponosno se ono vije,
preko Bosne i Srbije
i kroz Liku sve do mora.
U njemu je Crna Gora
i sunčana Dalmacija
i junačka Slovenija.
Nit' nas rijeke rastavljaju,
nit' duboki gorski klanci,

vezuju nas bratski lanci,
krv drugova pobijenih.
Jedna želja, jedna nada,
od istoka do zapada
isti polet, ista vjera
sve od juga do sjevera.

Igra kolo, mrak izmiče
i već negdje sviće zora,
pobjeda nam doći mora,
stoput' u krv okupana.
Prema danu i slobodi
trnovit put nas vodi.

Ovde radio stanica: "SLOBODNA JUGOSLAVIJA"

Govorimo na kratkim talasima izmedju 39 i 40 metara.

Dragi slušaoci!

Svako veče u 8 časova i 35 minuta, slušajte glas rado-
ljuba, glas istine, glas narodnih boraca. - Kažite vašim prijate-
ljima, da na kratkim talasima izmedju 39 i 40 metara, uvek u ovo
vreme mogu čuti glas "SLOBODNE JUGOSLAVIJE".

Počinjemo naš današnji program.

xxx

Glavni događaj današnjeg dana jeste proslava 24-te
godišnjice Crvene Vojske, koja je u toku osam meseci teških bojeva
zadivila čitav svet svojim junaštvom, koja je razbila u prah
i pepeo bajku o nerobedivosti Hitlerove pljačkaške armije, koja
na današnji dan goni na zapad izmurene fašističke divizije oslo-
beđujući ruske, ukrajinske i bjeloruske sela i gradove.

Milijade pozdravnih telegrama stižu danas u Moskvu iz
svih krajeva sveta. Milioni ljudi koji se bore protiv fašizma
hiteju da izraze svoju zahvalnost i ljubav herojskim borcima i
rukovoditeljima Crvene Vojske i čitavom sovjetskom narodu koji
je svojom borbom pokazao kako treba da se brani čast, sloboda
i domovina.

Podnisi pod pozdravima upućenim Crvenoj Vojsci, koje
je juče i danas predevala moskovski radio, vrlo su različiti. Tamo
možemo naći imena državnih poglavara, ministara, vidnih političar
naučnika, profesora, umetnika, radnika i seljaka, jednom rečju
imena prestavnika svih slojeva ujedinjenih naroda sveta koji su
rešili uništiti najveću tiraniju, kakvu je ikada svet video, uniš-
titi Hitlera i hitlerizam.

Uz pozdrave slobodoljubivih naroda sveta pridružujemo
i mi svoj glas, jer je neizmerna ljubav prema Crvenoj Vojsci
i ruskoj braći, kojom dišu naše planine, naši gradovi i sela,
ljubav koju u svome srcu oseća svaki pošten i Srbin, Hrvat i Slo-
venac.

Borci i komandiri šumadijskog, posavskog, ušićkog,
Iovčenskog, Korčunskog i čitavog niza drugih partizanskih odre-
da, u kojima se bore najbolji sinovi našeg naroda, šalju na današ-
nji dan Crvenoj Vojsci tople i bratske pozdrave, podvlačeći da
okupatorima neće dati otpočinka i mirnog sna i da će junaštvo

12

6. avgust
1941.

10:170

Na današnji dan, pre godinu dana, zaključen je ugovor o prijateljstvu između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije. Krivicom naših upravljača, mi smo preko dvadeset godina bili potpuno odvojeni od naše ruske braće. 5. aprila 1941. godine, vlada generala Simovića ispunila je želju i položila temelje novoj eri u odnosima između bratstvih naroda.

Ugovor koji je bio zaključen u Moskvi, odrazio je i ako blado, osećaj i misli našeg naroda. On je ulio mnogo vere i nade hiljadama ljudi, koji su doznali o sklapanju ugovora u najteži i najkritičniji čas za naš narod.

U toku protekle godine prijateljske veze između naših naroda prošle su preko slova i okvira ugovora. Bratstvo i prijateljstvo između Jugoslavije i Rusije ponovo je zapečaćeno zajedničkom prolivenom krvlju, zajedničkim mukama, zajedničkom borbom za slobodu. To bratstvo živeće večno. Garantija za to jeste naše i ruske omladine, koje se rame uz rame bore protiv zajedničkog neprijatelja, koja će zajednički naslediti.

xxx

Stina našim slušaocima želimo srećan uskras - Neke ovaj uskras bude ponosniji pod jarmom krvavih okupatora.

xxx

Ovim je radio stanica "SLOBODNA JUGOSLAVIJA"

završila svoj rad.

Slušali ste specijalnu emisiju posvećenu našoj omladini, koju dajemo svake nedelje u 20 časova i 35 minuta na talasima između 39 i 40 metara.

Sutra u veče u 20 časova i 35 minuta slušajte ponovo glas "SLOBODNE JUGOSLAVIJE".

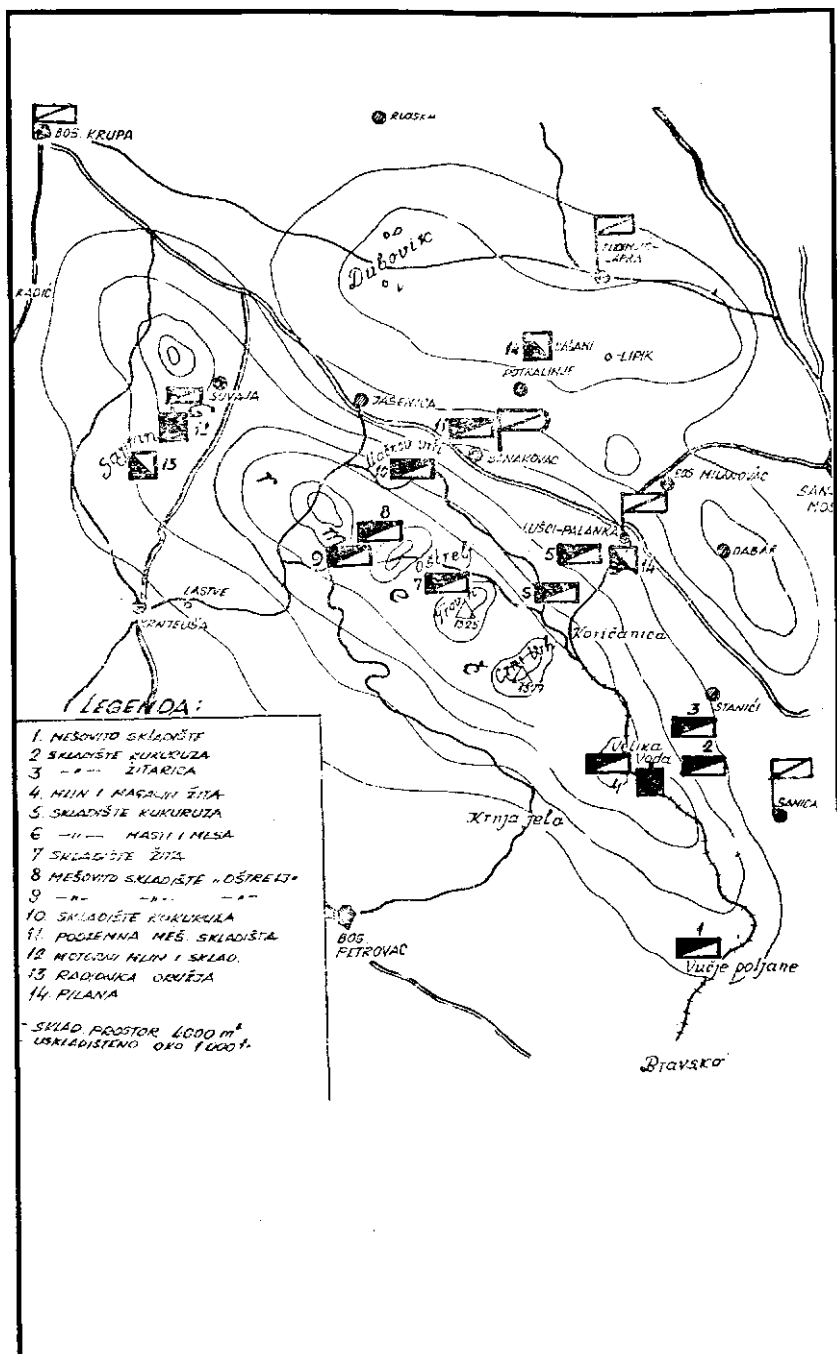
xxx

Карта Югославии с обозначением районов действия партизан-
ских частей, опубликованная в газете "Правда"

3 августа 1942 г.

Районы действий партизанских частей в Югославии.

47. SKLADIŠTA I RADIONICE PODGRMEČA 1942. GODINE

VRHOVNI ŠTAB

OPREMA ZA DRUGU VOJSKU PARTIZANACE
I. NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA

9-VT- 1942.

12.

VRHOVNI ŠTAB
I. NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA
Br. 100 244/2

N A R E D B A

VRHOVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA
JUGOSLAVIJE

I.

U sastavu prvog bosanskog narodno-oslobodilačke vojske na teritoriji Bosne formira se I ŠTAB PRVOG BOSANSKOG NARODNO-OSLOBODILAČKOG UDARNOG KORPUSA. U sastav ovog korpusa ulaze IV i V N.O. Udarne Divizije kao i svi ostali partizanski odredi.

Za komandanta korpusa određuje se drug Kosta Nadić, dosadašnji komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu.

Za političkog komesara određuje se drug Osman Karabegović, dosadašnji politički komesar Operativnog štaba za Bosansku Krajinu.

Za načelnika štaba određuje se drug Branko Poljanec, dosadašnji načelnik Operativnog štaba za Bosansku Krajinu.

Štab popuniti sa ostalim organima, tako da može pravilno funkcionisati.

II.

Formira se I ČETVRTA NARODNO-OSLOBODILAČKA UDARNA DIVIZIJA. U sastav ove divizije ulaze:

- II Krajiška N.O. Udarne brigada,
- V Krajiška N.O. Udarne brigada i
- VI Krajiška N.O. Udarne brigada.

Za komandanta četvrte divizije postavlja se drug Šoša Mežar, dosadašnji komandant V Krajiške N.O. Udarne brigade.

Za političkog komesara ove divizije postavlja se drug Milinko Kušić, dosadašnji komandant I Krajiške N.O. Udarne brigade.

Štab popuniti sa ostalim organima tako, da može pravilno funkcionisati.

III.

Formira se I PETA NARODNO-OSLOBODILAČKA UDARNA DIVIZIJA. U sastav ove divizije ulaze:

- I Krajiška N.O. Udarne brigada,
- IV Krajiška N.O. Udarne brigada, i
- VII Krajiška N.O. Udarne brigada. Štab prvog bosanskog N.O.U. Korpusa popuniti sa ostalim organima.

Za komandanta V Divizije postavlja se drug Slavko Rodić, dosadašnji komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu.

Za političkog komesara ove divizije postavlja se drug Ilija Došen.

Za načelnika štaba ove divizije postavlja se drug Ljubiša Urošević.

Štab popuniti sa ostalim organima da može pravilno funkcionisati.

OPREMA ZA DRUGU VOJSKU PARTIZANACE

VRHOVNI KOMANDANT,

[Signature]

49. IZVRŠNI ODBOR AVNOJ-A IZ 1942: NURIJA POZDERAC, DR IVAN RIBAR, DR PAVLE SAVIĆ (sede), MLADEN WEKOVIĆ, VESEUN MASLEŠA, VLADA ZEČEVIĆ, IVAN MILUTINOVIC, DR SIMA MILOŠEVIĆ I MILE PERUNIČIĆ (koje)

50. PRVI KONGRES USAOJ-a ODRŽAN U BIHAĆU OD 27-29. DECEMBRA 1942. U SALI ZA VREME ZASEDANJA SLEVA NA DESNO: KATA PEJINOVIĆ, VLADA ZEČEVIĆ, IVAN MILUTINOVIC I DRUGI

51. PRVO ZASEDANJE ANTIFAŠISTIČKOG VECA NARODNOG OSLOBOĐENJA HRVATSKE ODRŽANO 14. JULA 1943. NA PLITVIČKIM JEZERIMA. ZA GOVORNICOM FILIP LAKUŠ, ČLAN IZVRŠNOG ODBORA

ne izvještati svojih postupaka.

Četničke postrojbe nemaju izvoditi samostalno naredbe, već se moraju strogo kretati prema naredbama, ne o svom se na vrijeme izvještati zapovjednika omlenih snaga.

Dolazak u pred dozvoljava se samo potpuno lojalnim i pouzdanim osobama, koje će izdati radovito i pravno prema postojećim propisima, a na temelju svjedočbe o ispravnosti pojedinih lica izdatih od strane dotične obćinske uprave.

Čet. 8.

Četničke postrojbe sa svojim predstavnicima obavezuju se u svakom pravcu pomagati državnu vlasti Nezavisne Države. Upravo u izvršavanju obćih dužnosti na ovom dijelu državnog područja, te će u tu svrhu primiti svaku pomoć, dok se vojna vlasti obavezuju preuzeti oružje i streljivo kao i ostali materijalni sadržaji.

Čet. 9.

Preduzete akcije stupaју na snagu odmah po potpisivanju.

Banjaluka, dana 9. lipnja 1942. godine

VELIKI ČETNIČKI "PROJEKT"
Radoslav Radić v.r.

VELIKI ŽUPAN ŽUPE
SANA I LUKA:
Dr. Gvozdić v.r.

ZAPOVJEDNIK NARODNOG OBRAMBE
Brezović Ivan v.r.

OSTALI ČETNIČKI
M. Seljan v.r.

Ova se prijava smatra na izvorniku potvrđeno.

Četnički Veliki Župan:

[Signature]

I Z J A V A

Vrhovnog štaba NOV i POJ i Antifašističkog vijeća NOJ

Usljed toga što okupatori, ustaše i četnici Draže Mihailovića neprekidno na razne načine šire klevete i lažne informacije o narodno-oslobodilačkom pokretu i njegovim ciljevima, smatramo za potrebno da izdamo sledeću izjavu:

Narodno-oslobodilački pokret u Jugoslaviji pod rukovodstvom Vrhovnog štaba NOV i POJ i Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, jeste opštenarodni pokret u kojem učestvuju svi pravi rodoljubi, bez obzira na političko i vjersko ubjeđenje i nacionalnost. Taj pokret ima za cilj:

1. Oslobođenje zemlje od okupatora i izvojevanje nezavisnosti i istinski demokratskih prava svima narodima Jugoslavije;
2. Neprikosnovenost privatne svojine i punu mogućnost samoinicijative u industriji, trgovini i poljoprivredi;
3. Nikakvih radikalnih promjena u odnosu na društveni život i djelatnost, osim zamjene reakcionarnih općinskih uprava i žandarmerije — koji su se bili stavili u službu okupatora — narodno-oslobodilačkim odborima koji imaju istinski demokratski narodni karakter.

Sve važnije mjere, kako u odnosu na društveni život, tako i u državnoj organizaciji, rešavaće posle svršetka rata predstavnici naroda, koje će zaista slobodno birati sam narod;

4. Narodno-oslobodilačkom pokretu koji se bori za slobodu naroda, za socijalna i demokratska prava, jeste tuđe svako nasilje i nezakonitost;

5. Oficirima, koji pristupaju u narodno-oslobodilačku vojsku, zagaran-tovani su njihovi činovi i položaj koji odgovara njihovim sposobnostima;

6. Narodno-oslobodilački pokret priznaje u potpunosti nacionalna prava Hrvata, Slovenaca, Srba, kao i Makedonaca, Crnogoraca i drugih. Taj pokret je jednako hrvatski kao i srpski i slovenački. Prema tome, on predstavlja garanciju da će biti izvojevana nacionalna prava svim narodima Jugoslavije.

U ime Antifašističkog vijeća NOJ
predsjednik, dr. Ivan Ribar

U ime Vrhovnog štaba NOV i POJ
vrhovni komandant, Tito

8-II-1943 godine

326
 Dosto, Ištvan -
 // Nemažno je končano i brnalo
 Hno končano končano, končano pa
 na se praga ne zna. Treću stranu
 končano končano, Hne na beca končano
 by to u završni končano končano končano
 končano končano končano končano končano
 končano končano končano končano končano
 končano končano končano končano končano
 končano končano končano končano končano
 končano končano končano končano končano

57. RAJAČLĆ, MIHAILOVIĆ, LALIĆ, MUSULIN, MAKDAUEL
 58. GRUPA RANJENIKA (IBARSKA DOLINA 1943).
 59. RANJENICI - BRIGA KOLIKO VOJSKE, TOLIKO I NARODA

NOKW-1088

Gornji Vakuf, den 11. März 1943.

-4-

Schriftliche Niederlegung der Vorschläge der Delegation des Volksbefreiungskrieges Jugoslawiens die durch das Oberkommando dieses Heeres dazu bevollmächtigt ist, auf Grund des Schreibens des Herrn Majors Barth vom 10. 3. 43.

1.) Ende Jänner d. J. ist von Seiten des VbH. Jugo. Herr Leinschütz nach Kroatien geschickt worden, um die Frage des Austausches von Kriegsgefangenen, die in den früher geführten Unterredungen mit den Delegierten der Deutschen Wehrmacht schon angeschnitten wurde, zu Ende zu führen. Er mußte bis zum 1. Feb. nur 43 zurückkehren, hat sich aber bis zum heutigen Tage nicht gemeldet. Wir sind der Ansicht, daß der Austausch der Gefangenen je eher beendet werden soll. Zum Austausch kommen in Betracht:

- a) Die Gefangenen Volksdeutschen aus Jajce und die Besatzung des abgeschossenen kroatischen Flugzeuges, über deren Austausch Herr Leinschütz verhandeln sollte.
- b) Herr Major Strecker, für welchen wir im Austauschwege Prof. Ivan Marinković aus Karlovac anfordern. Er befindet sich in Polizeigefängnis in Zagreb.
- c) 25 gefangene deutsche Soldaten, die in den Kämpfen an der Sitnica gefangen wurden.
- d) Um 100 Offiziere, Uffz. und Beamte der kroat. Wehrmacht und des kroat. Staates.
- e) 15 italienische Offiziere.
- f) Ungefähr 600 italienische Soldaten und Uffz.

2.) Wir sind der Meinung, daß das Kommando der Deutschen Wehrmacht gegenüber dem VbH. Jugo. die Regeln des internationalen Kriegesrechtes anwendet. Wir geht die Deutsche Wehrmacht auf diesen Vorschlag ein, besonders in Hinblick auf die Vermundeten und Gefangenen des VbH. Jugo., was in beiderseitigen Interesse liegt, so würde das Kommando des VbH. Jugo in dieser Hinsicht von seiner Seite volle Garantie über die strikte Einhaltung dieser Regeln geben.

3.) Das Kommando des VbH. Jugo ist der Ansicht:

a) Daß in der gegebenen Situation kein Grund dazu vorliegt, daß die Deutsche Wehrmacht Kriegshandlungen gegen das VbH. Jugo führt und zwar mit Rücksichtnahme auf die Lage, Gegner und die Interessen der einen und der andern Seite. Dennoch wäre es im beiderseitigen Interesse, wenn die Feindseligkeiten eingestellt werden würden. In Verbindung damit müßte das Deutsche Kommando und diese Delegation ihre Vorschläge über eine eventuelle Zone und die Richtung der ökonomischen oder anderer Interessen festlegen.

b) Das VbH. Jugo betrachtet die Ötriks als Hauptgefahr. Während der Dauer dieser Unterhandlungen nach allen diesen Punkten schlagen wir die Einstellung der Kriegshandlungen der deutschen Truppen und der Truppen des VbH. Jugo vor.

5) Diese Delegation ist bevollmächtigt, preliminary Unterhandlungen abzuschließen, während ein eventuelles endgültiges Einverständnis von unserer höheren Kommando bestätigt werden müßte. Die Abschlusssung dieser Unterhandlungen ist dieser Delegation von Seiten unserer höheren Kommandostelle als einzig betont worden, und sie ersucht das deutsche Kommando, bevollmächtigte Unterhändler zu bestimmen.

M. Marković
13
R. Petrović
H. Petrović

RAZGOVOR SA SOVJETSKIM AMBASADOROM G. BOGOMOLOVOM

G. Bogomolov rekao mi je jučer na ručku, uz ostalo, da sovjetska vlada nema povjerenje u našeg ministra vojske generala Dragu Mihajlovića (ko je dvaput pao), ali da to ne znači da će Sovjetski savez prekinuti diplomatske odnose sa jugoslovenskom vladom u Londonu, kao što je bilo nekih glasina širenih s nenadležnih strana. Sovjetska vlada ostaje samo striktno u okviru korektnih diplomatskih odnosa sa jugoslovenskom vladom, Jugoslavija neće moći računati ni na kakvu pomoć Sovjetskog saveza dok traje sadašnje stanje.

Na moju primjedbu da će uz britansko posredovanje biti uklonjene sve nesuglasice, G. Bogomolov je rekao dosta jekim tonom: "S Engleskom mi raspravljamo naše rusko-engleske stvari, a za odnose između nas i vas nisu nam potrebni posrednici."

London, 9. marta 1943.

Pomoćnik Ministra

Kraljevskoj ambasadi

V. A. S. i. n. g. t. o. n.

Jutric kaže da mu je → *u trenu njegovog razgovora*
Bogomolov rekao ~~jutric~~ 8 t.m. da sovjetska vlada nema povjerenja u djenerala Mihajlovica ali to ne znači da će prekinuti diplomatske odnose sa jugoslovenskom vladom. "Sovjetska vlada ostaje samo striktno u okviru korektnih diplomatskih odnosa sa jugoslovenskom vladom ali Jugoslavija neće moći računati ni na kakvu pomoć Sovjetskog Saveza dok traje sadašnje stanje".

Po ovome ^{bi} izgleda ^{bi} da će sovjetska vlada dok se ne bi rešilo Mihajlovicevo pitanje ograničiti svoje odnose sa nama na čisto diplomatsku korektnost, što se ne bi moglo zadržati iz vašeg telegrama Str. Pol. Br. 2. Molim javite mi da li iz ovog razgovora treba nešto izmijeniti. ~~Može biti da se ponovo razgovara o vašem utisku iz razgovora koji ste namu vodili.~~

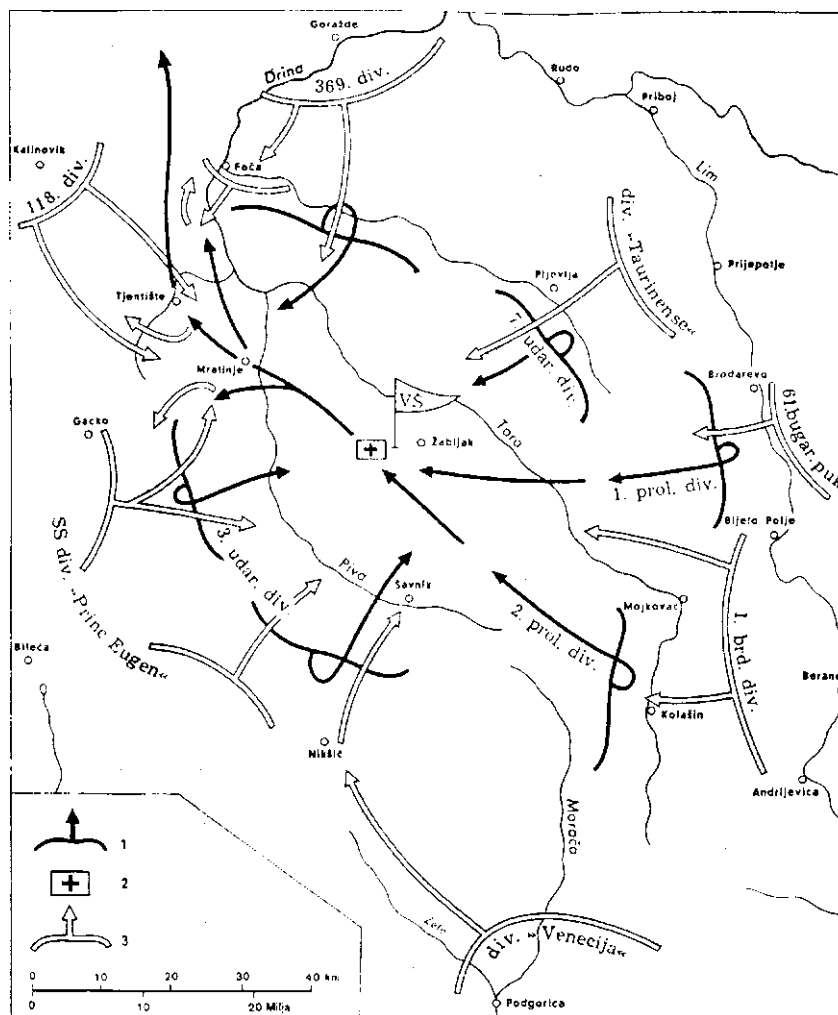
za G. J. H. 1.

Štafete u našim lufkama su najviše
sledile: smotranu logičnu psihologiju na
Savremena. Neka proširuju jela, oficira
za veru u našu. Neka se opustiti, ali ne
u bregu. Kod šumitara. Tada se čine
ugoditi. Nije se čini predložit: ali tražimo da
lufkama videti odmah bombarduje Berane,
Belo Polje, Plavje, Andrejević, Mostar, ~~Čitovo~~
Vodogorić i Likov. Nije prema našim anfor-
maljama.

Tada se čine dati u za Kam. Girsija
i Kofusa.

Uvijek su oficiri i profesionalne čine
u vije. Štafete. Neka čine i karakteristika
za oficirske čine.

17. V. 1943.

64. PETA NEPRIJATELJSKA OFANZIVA 1) POLOŽAJ I OPERACIJE PARTIZANSKIH JEDINICA
2) CENTRALNA BOLNICA 3) POLOŽAJ I OPERACIJE NEPRIJATELJA

65. MILADIN POPOVIĆ, LIRIJA GEGA I E. HODŽA

66. SVETOZAR VUKMANOVIĆ - DELEGAT CK KPJ I VRHOVNOG ŠTABA U MAKEDONIJI

formalno, pojačao svoj uticaj, koristeći ovu ne baš značajnu činjenicu za propagandu u inostranstvu da se radi o jedinstvenom slučaju da se takvo telo nalazi na osvojenoj i okupiranoj teritoriji.

! Mihailovićev zamenik bio je Dragiša Vasić, a načelnik štaba (Gorski štab br. 1) potpukovnik Dragoslav Pavlović. Od prenošenja Vrhovne komande u zemlju došlo je do nove podele posla: propagandu su preuzeli Dragiša Vasić i Stevan Moljević; za komandanta pozadine imenovan je potpukovnik Pavlović, koji je istovremeno bio opunomoćenik Vrhovne komande za zapadnu Srbiju; Zaharije Ostojić je postavljen za komandanta Isturenog (Istaknutog) dela Vrhovne komande u vreme borbi na *Neretvi i Drini*, a Luka Baletić za Mihailovićevog pomoćnika.

! U Slovenskoj zvezi, političkoj grupaciji, obrazovanoj u proleće 1942. odlučujuća reč je pripala pripadnicima Slovenske ljudske stranke. „Zveza“ je u svom sastavu okupljala i formaciju „Bele garde“ i četnike („Plavu gardu“ u terminologiji Osvobodilne fronte). Četničke snage su bile neuporedivo slabije od „Bele garde“. Imale su svega nekoliko stotina pripadnika pod komandom Mihailovićevog poverenika za Sloveniju majora Karela Novaka, za razliku od „Bele garde“ koja je avgusta 1943. imala 6.000 pripadnika.

Klasni koreni Mačekove politike neučestvovanja u narodnooslobodilačkoj borbi, uzdržavanja od aktivnog antiokupatorskog stava, suštinski se nisu razlikovali od Mihailovićeve politike, s tim što su razlike između predstavnika dveju buržoazija nastajale zbog njihovog suparništva, karaktera njihovih budućih odnosa, u vreme kada topovi začute i otvore se problemi posleratnog sveta, zbog starih međusobnih nepoverenja i tekućih procena o ishodu rata. „Hrvatska sredina“ oko Mačeka pokazivala je krajnju ideološko-političku isključivost prema novom subjektu borbe, izraženu u Mačekovoj poruci „ništa sa komunistima“. Otpor okupatorima je i za vodstvo bivše HSS bio besmislen, jer se smatralo da ishod rata zavisi od velikih sila. Za Mačeka borba nije bila prihvatljivo rešenje ni zbog njegove malograđanske psihologije i straha od posledica. Oportunistička politika, međutim, odgovarala je i raspoloženjima na hrvatskom selu da se ostane po strani ratnih razaranja i drugih rizika skopčanih s izazivanjem nadmoćnije sile. Političari oko Mačeka borili su se za očuvanje uticaja na selu, kao i u drugim slojevima bivšeg članstva HSS, koliko god da im je rad

bio otežan ustaškim nadzorom. Snage domobranstva, „Narodne hrvatske vojske“, trebalo je da se očuvaju za situaciju kada se bude odlučivalo o karakteru novog uređenja. U svojoj politici se HSS oslanjala i na uticaj rimokatoličke crkve, a u emigraciji računala na svoje predstavnike u jugoslovenskoj izbegličkoj vladi. Mada nije htelo da vezuje sebi ruke javnom saradnjom s ustašama, njeno vodstvo oko Mačeka nije želelo ni da im se suprotstavi. Psihološki i politički pritisak da se bivše članstvo HSS izjasni za NDH — sadržan u stavu „ko nije ustaša, nije Hrvat“ — u leto 1941. i početkom 1942, prilikom saziva ustaškog „Hrvatskog državnog sabora“, svedočio je o Mačekovom nastojanju da ostane na distanci prema ustaškom režimu, spreči odlivanje pristalica HSS u ustaške ustanove, vojsku i administraciju, ali i o nepoverenju ustaša u njih. Pavelić je morao da se zadovolji ulaskom manje poznatih „zastupnika“ Stranke u „Sabor“, a na drugoj strani zahvalno je prihvatio daleko značajniju pomoć njenog vodećeg dela u obeshrabrivanju hrvatskih seljaka i građana za učešće u aktivnom otporu protiv režima i okupatora.

Tražeći mir i uzdržavanje od borbe, Maček je paralisao jači uticaj narodnooslobodilačkog pokreta u mnogim krajevima Hrvatske i 1941—1942. omeo pripadnike bivše HSS da se u njega uključe. U toj politici on je bio dosledan. Uviđajući njene negativne posledice, rukovodstvo KPJ težilo je u toku prve faze ustanka i kasnije da mobiliše u narodnooslobodilačku borbu, pored srpskih masa, i što više Hrvata, ali je nailazilo na labirint predubedenja, starih i novih zabluda, političko-ideoloških i nacionalnih opterećenja, za koje je odgovornost delom snosilo vodstvo HSS. Narodnooslobodilački pokret, suočen s Mačekovom politikom, od prvog je dana borbe razvijao propagandu i aktivnost usmerenu na privlačenje antifašista iz sastava HSS. Njegovi predstavnici vodili su razgovore i pregovore s ovima, često nekorisne i bezizgledne. Od kraja 1941. KP Hrvatske je prekinula napore da se vodstvo HSS opredeli za borbu i započela aktivnije da objašnjava narodu pobude Mačeka i njegove okoline, tražeći od seljaštva da okrene leđa staroj sviti. Razobličavajući mit o Mačeku „mirotvorcu“, upućivala je seljake da slede primer Matije Gupca i Stjepana Radića.

Ustanak u Srbiji uznemirio je pored Nemaca i njihove saradnike iz redova profašističke buržoazije, odranije poznate kao nepokolebljivog protivnika komunizma i obnove Jugoslavi-

je, koji su nasuprot ovoj isticali ideju o velikoj Srbiji, ali u okvirima novog poretka. Za Dimitrija Ljotića komunizam je bio proizvod Jevreja, potpomognutih demokratima, i masonima, a komunistička ideologija „judeomarksistička misao“. Po njemu je Srbija mogla da se obnovi samo ako se osloni na Nemačku i na „Zbor, Zadrugarstvo i Srpstvo“. Uživajući apsolutno poverenje Nemaca, zbog svojih fašističkih uverenja, Ljotić je polovinom septembra 1941. počeo da naoružava pristalice iz redova omladine i da ih svrstava u dobrovoljačke odrede za borbu protiv komunista. Na pomoćne odrede nemačke oružane sile i Nedićevih snaga svedeni su i četnici Koste Milovanovića Pećanca, koji je posle aprilskog sloma na Pasjači organizovao četnike za „odbranu“ na granici Srbije i Kosova, ne preduzimajući akcije protiv okupatora, prema sporazumu koji je s Nemcima zaključio na Bukulji avgusta 1941. Nastojeći da ograniči njegov uticaj, Mihailović je prepuštao Kosti Pećancu teritoriju juga Srbije, Kosovo, Makedoniju i Albaniju.

Nemci su pred nameravanu ofanzivu na slobodnu teritoriju organizovali kvislinške snage kao pomoćne jedinice. U žandarmerijske odrede uključivani su Pećančevi četnici. Od Ljotićevih pristalica formirani su odredi srpskih dobrovoljaca. Belogardejci su, pod komandom generala Skorodumova, organizovani u vojne jedinice koje će izrasti u Ruski zaštitni korpus, jačine pet hiljada ljudi.

Boreći se protiv naraslog ustanka i uticaja narodnooslobodilačkog pokreta, kvislinzi su okupljali predstavnike građanskog društva iz redova javnih radnika, političara i intelektualaca, nastojeći da ih što čvršće vežu za sebe, a na drugoj strani da izvrše političko-psihološki uticaj na Srbe da se ograde od komunizma i borbe protiv okupatora, koju je nosio narodnooslobodilački pokret. Apel srpskom narodu, objavljen u kvislinškoj štampi (*Novo vreme*) 13. avgusta 1941, u redakciji Velibora Jonića, s nekoliko stotina potpisnika (533), od kojih mnogi nisu imali mogućnosti da demantuju svoje iznuđeno učešće u ovom sramotnom činu, osudio je borbu srpskog naroda za slobodu, žigosao KPJ kao anacionalnu snagu i zatražio pokornost okupatoru. Ustanici su ovim aktom, inspirisanim od prononsiranih fašista, najpogrdnije napadnuti zbog namere da u zemlji izazovu „požar uništenja i istrebljenja, u varljivoj nadi da će time nešto pomoći svojim gospodarima“. Apel je završavao upozorenjem da je kucnuo poslednji čas i da svaki pravi

srpski rodoljub ima za dužnost da onemogući „paklene namere komunističkih zločinaca“. Mnogi istaknuti pisci, umetnici i naučnici — među kojima Ivo Andrić, Isidora Sekulić, Miloš Đurić, Sreten Stojanović — odbili su da ga potpišu.

Ova oveštala i primitivna propaganda, nasleđena od predratne profašističke štampe i antikomunističke ideologije, a u ratnim uslovima obogaćena Gebelsovim rečnikom, nije proizvela nikakav utisak, s obzirom na rast ustanka i snaženje uticaja narodnooslobodilačkog pokreta, sem što je oblatila potpisnike Apela. Nezadovoljni razvojem situacije u Srbiji, a uviđajući da je Aćimovićeva „komesarska vlada“ neprihvaćena od naroda, nesposobna i bez ikakvog političkog ugleda, Nemci su avgusta 1941. resili da joj nađu reprezentativniju zamenu, s ciljem da što pre smire Srbiju, i to uz pomoć samih Srba. Pod navodnim pritiskom najuglednijih narodnih predstavnika, i u interesu naroda kome pretilo istrebljenje, Milan Nedić je pristao da se prihvati položaja predsednika nove srpske vlade u nemačkoj službi, pozivajući se i na izgled da od Nemaca izdejstuje izvesnu autonomiju za Srbiju. Sem ovim motivima, svoju „ličnu žrtvu“ Nedić, „samozvani otac Srbije“, obrazlagao je osujećivanjem Nemaca da za ugušenje ustanka srpskog naroda iskoriste ustaše, Mađare i Bugare. Obrazovana 29. avgusta 1941, njegova vlada, poznata kao „generalska“, zato što su joj se u sastavu nalazila tri generala (pored Nedića, Josif Kostić i Panta Draškić), morala je, na prvom mestu, da svim silama spreči razvijanje ustanka, iako ni njena politička osnova nije bila mnogo šira od osnove prethodne „komesarske vlade“.

Odranije opsednut nemačkom vojnom snagom, vodeći srpski kvisling je neposredno po svom imenovanju stavio do znanja narodu da su srpske snage samo „zrno peska u uzburkanom svetskom moru“. U ime spasavanja Srba Nedić je od njih tražio red, rad, mir i bratstvo, kako bi dočekali kraj rata združeni pod svojim barjakom, jer „Samo sloga Srbina spasava“. Njegovi patetični nacionalni pozivi nisu mogli da prikriju nemačke planove za što jačom mobilizacijom kvislinga protiv narodnooslobodilačkog pokreta, koji su se ogledali u davanju širih ovlašćenja Nedićevoj vladi u organizovanju žandarmerije, pod komandom generala Steve Radovanovića, podređivanju Pećančevih četnika Nedićevoj komandi, većem naoružavanju kvislinga.

Milan Nedić se kao „brat“ obraćao porobljenom narodu da je došao da „spasava narod da se međusobno ne istrebi“, da Srbi samo u miru mogu dočekati svršetak rata „združeni pod srpskim barjakom“. Tražio je od naroda, koji ga nije slušao, prezirući njegov pad, da se ne „meša u tuđe stvari“. Potcenjivao je narod slobodara govoreći o njegovoj „malenkosti“: „... . Danas se vrše obračuni najvećih sila sveta. Tu mi niti možemo pomoći, niti odmoći.“ Stvaranje vlade „narodnog spasa“ tumačio je kao „povraćaj srpskog naroda samom sebi.“ Uzaludno je uveravao srpski narod, i to u vreme kada su Nemci od Srbije pravili zgarište, da „Veliki Nemački Rajh“, iako je pobednik u ratu, neće da bude neprijatelj srpskom narodu. Proklamovao je „Srbizam“ („Samo za Srbiju da živi i samo za Srbiju da umre“), budući više nego nemoćan pred zahtevima nemačkog vojno-upravnog vrha. Fašistički ideolozi i propagandisti proglašavali su osvedočenog kolaboracionistu, kojega se morala odreći i emigrantska kraljevska vlada, za „realistu — državnika“, prvog posle kneza Miloša, Jovana Ristića i Nikole Pašića. Srpskom nacionalističkom isključivošću, verbalnim uzdizanjem Srbije i srpstva, pacifističkim porukama, nepomirljivom antikomunističkom politikom, Nedić je uspeo privremeno da privuče deo srpskog građanstva i seljaštva zainteresovanog za mir, demoralisanog nemačkom vojnom silom i konsterniranog ustaškim zločinima nad Srbima u NDH. Koristio se i otvaranjem vrata srpskih domova za reke srpskih izbeglica iz NDH, sa Kosova i Metohije, iz Makedonije i Vojvodine, kao i zalaganjem da se deo ratnih zarobljenika vrati iz nemačkih logora, čime je zapravo želeo da obezbedi oficirski i borački kadar za svoje kolaboracionističke vojne formacije.

Nedićeve kolaboracionističke formacije imale su februara 1942. u sastavu Državne i Granične straže 18.000 ljudi, uključujući i Mihailovićeve legalizovane četnike. Vladajući odredi četnika Koste Milovanovića Pećanca nalazili su se pod komandom vojvoda Mašana Đurovića i Bogdana Godića. Ljotićeva partijska vojska organizovana je u dobrovoljačke bataljone koji su postali jezgro Srpskog dobrovoljačkog korpusa od pet pukova pod komandom pukovnika Koste Mušickog. U narednjima Draže Mihailovića, borba protiv Srpskog dobrovoljačkog korpusa stavljana je ispred borbe protiv Vermahta. U zakletvi dobrovoljaca je stajalo da će oni verno služiti srpskom narodu boreći se protiv svih koji ugrožavaju, spolja ili iznutra, njegov

mirni život, naročito protiv komunista i pripadnika pokreta Draže Mihailovića, izvršavajući naređenja pretpostavljenih bez pogovora. Specijalnu formaciju u službi nemačkog okupatora predstavljao je Ruski zaštitni korpus koji je u borbenim dejstvima bio potčinjen nemačkim, odnosno bugarskim štabovima.

Ustanički talas na tlu NDH uzdrmao je njene temelje, kako zbog rasprostranjenosti borbi, tako i zbog njihovog intenziteta. Ustaški režim je odbačen od Srba i hrvatskih antifašista pre nego se i učvrstio. Vojne operacije odvijale su se i u neposrednoj blizini Zagreba. Tek što je bio učinjen napor da se izgradi aparat vlasti na tlu NDH, ona se našla izložena udarima ustanika u Bosni i Hercegovini, u Lici i na Kordunu, u Baniji, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, Dalmaciji. Nedovoljne ustaške snage morale su sada da se sukobljavaju s naoružanim srpskim i hrvatskim ustanicima, predvođenim dobro organizovanim komunistima. Ustanak su iskoristili Italijani da bi dokazali kako su ustaše nesposobne da izađu na kraj s ustanicima, dok su nemački vojni predstavnici zatražili da ustaše promene odnos prema srpskom življu, smatrajući da su pogromima izazvali oružani odgovor progonjenih. No ustaše su na ustanak reagovala daljim progonima Srba i komunista, identifikujući ih s četnicima kako bi probudile još veći šovinizam i ojačale svoju odbranbenu sposobnost. Borba protiv ustanika dobila je staru, istorijsku argumentaciju: NDH je prikazana kao „hrvatski” i katolički zid za odbranu hrišćanskog Zapada i njegove civilizacije od boljševizma, koji je, unosen preko Srba i internacionalnih plaćenika, bio i ostao stran hrvatskom narodu. Oslonjen na jezgro ustaških snaga, Pavelić će — bez obzira na taktička odstupanja, pod pritiskom Nemaca, u politici prema srpskom stanovništvu — nastaviti da jača teror nad komunistima i svim rodoljubivim snagama u hrvatskom narodu, kao i šovinističke progone, ali svestan da iluzije o nacionalnom oslobođenju, koje je donela tzv. ustaška revolucija 1941, sve više splašnjavaju, da su snage domobranstva slabe i nesigurne, a Italijani protivnik koji razara ustaški režim saradujući sa srpskim građanskim vođama, podržavajući njihove autonomističke tendencije, te ističući nezaštićene Srbe, kasnije i četnike, kao protivtežu ustašama. Tokom ustanka teritorija NDH „isprošarala se” prostranim oslobođenim područjima, na kojima je ustanovljena nova vlast, vojna i građanska, poredak narodnooslobodilačkog

pokreta, što jè uveliko suzilo prostor ustaškom uticaju. Samim tim su ustaše još manje mogle da se prokazuju kao nacionalni pokret Hrvata; njihova država svedena je na prave razmere, razmere kriminalnog režima koji, kao nemački eksponent, isključivo služi za očuvanje poretka Trećeg Rajha u tom delu „nove” Evrope.

Vojne snage NDH imale su dualno obeležje, pošto su bile sastavljene iz dva dela: Ustaške vojnice i Domobranstva. Ustaška vojnica je obuhvatila oko 28—29.000 ustaša, koji su se nalazili pod rukovodstvom Glavnog ustaškog stana (GUS), na čijem se čelu nalazio Ante Pavelić, kao poglavnik. U toj partijskoj vojsci, kao glavnom nosiocu antisrpske i antikomunističke politike, izdvajale su se neke ozloglašene jedinice, nazivane po njihovim krvoločnim komandantima: Francetićeva („Crna legija”), Bobanova bojna, Tomićeva bojna. Nad ljudstvom ovih bojni nije bilo „ni suda ni vlasti”. Žandarmerija je okupljala oko 18.000 ljudi pod oružjem. Na čelu policije ili „redarstva” („Redarstva za javni red i sigurnost za NDH”) nalazio se sin „vojskovođe”, po zlu čuveni Eugen-Dido Kvaternik, koji je svojim sadizmom zaprepasćivao i visoke nemačke ličnosti. Posebnu ustašku jedinicu, najprobraniju, i time i najpoverljiviju, činila je garda ili Poglavnikov tjelesni zdruk, na čijem se čelu jedno vreme nalazio general Ante Moškov. Domobranstvo je obuhvatalo kopnenu vojsku i simbolične jedinice mornarice i „zrakoplovstva”. Oficiri domobranstva regrutovani su od oficira Jugoslovenske vojske, kao i od oficira koji su služili u Austro-Ugarskoj, poznatih po podrugljivom nazivu „naftalinci”. Pavelić je uputio manji legionarski kontingent na istočni front. Posle njihovog poraza pod Staljingradom u NDH je bila proglašena nacionalna žalost. Tri legionarske divizije, uvežbavane na poligonima Austrije s namerom da odatle krenu na istočni front s nemačkim oficirima, morale su biti vraćene na jugoslovensko ratište radi borbe protiv naraslih snaga NOVJ.

Nemačka narodnosna grupa u celini je gotovo prešla na nemačke pozicije od pobeđe „obnovitelja” u Kulturbundu, deklarirajući se otvoreno antijugoslovenski uoči i u toku aprilskog rata, da bi u okupacionom sistemu postala uporište nemačke vlasti u anektiranom delu Slovenije, u Banatu, i u NDH sa statusom „države u državi”. Iz njenih redova mobilisali

su se vojnici po zlu čuvene SS divizije „Princ Eugen“, koja se od 1942. pojavljuje na jugoslovenskom ratištu.

Do potpunog razlaza i neotklonjivih sukoba između partizana i četnika došlo je zbog pretenzija Draže Mihailovića na vodstvo u pokretu otpora; ti sukobi će ubuduće davati osnovno obeležje narodnooslobodilačkom i revolucionarnom procesu u Jugoslaviji. Napad na partizane u Srbiji u jesen 1941. pokazao se kao karika u lancu opšte izdaje u koju su zagazile pristalice monarhije i starog društva. Pored toga što je zahvatio sve krajeve Jugoslavije, naročito one koji su bili naseljeni srpskim življem, građanski rat se odrazio i na međusavezničke odnose — opterećujući ih različitim prilazima događajima u Jugoslaviji, traženjem oslonca u jednom ili drugom suparničkom pokretu — a preko tih odnosa i na strategiju narodnooslobodilačke borbe i KPJ kao njenog organizatora. Na drugoj strani, razlaz je nastupio u trenutku kada su se partizanske snage nalazile pod pritiskom nemačke ofanzive i bile prinuđene da odstupaju iz Srbije, a četničke — one koje se, po naređenju Mihailovića, nisu legalizovale u Nedićevim odredima — takođe trpele nemački udar. Mihailović je išao na produbljivanje građanskog rata zabranjujući stvaranje bilo kakve druge organizacije, da se ne bi cepale srpske snage. Srbi koji nisu bili na strani četnika proglašeni su za njihove protivnike. Prema Mihailovićevoj naredbi, s partizanima se moglo razgovarati samo kao s krvnim neprijateljima, preko „mušice pušaka“. O dubini kolaboracije u koju su četnici zagazili i konačnosti partizanskog raskida s njima svedočilo je i direktivno pismo operativnog dela CK KPJ Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju od 14. decembra 1941, u kome je izričito stajalo da se na oslobođenim teritorijama ne smeju formirati druge oružane formacije sem partizanskih. Direktiva najvišeg partijskog rukovodstva odnosila se na celu Jugoslaviju. Četnici su od novembra 1941 — nezavisno od nemačkih izvora, koji ih uporno tretiraju kao antinemačku snagu — izbegavali sukobe s okupatorima, prisvajali partizanske uspehe u borbama, širili mit o sebi kao antifašističkim borcima, s velikom pompom se pripremali za „poslednji čas“.

Uskoro se otkrilo da je četnički potez u Srbiji deo jedinstvene ofanzive kontrarevolucije, vođene iz jednog centra. Do tada pritajeni ili u frontu borbe protiv okupatora četnički prvaci — pod uticajem Mihailovićevih poruka i direktiva, stava jugoslovenske vlade u izbeglištvu, poraza partizanskih snaga u Srbiji

i povlačenja oko dve hiljade partizana s Vrhovnim štabom preko Uvea, neuspeha i velikih žrtava crnogorskih partizanskih snaga u Pljevljima, a iskorišćavajući i promašaje narodnooslobodilačkog pokreta u vidu „levih skretanja" — ustali su protiv partizana, pozivajući narod da se oslobodi „partizanske strahovlade". Pljevaljski poraz i akcija Draže Mihailovića na uspostavljanju veze s Crnogorcima, koja je tekla od polovine 1941, podstakli su stvaranje četničke organizacije ne samo u severnim nego i drugim krajevima Crne Gore. Đorđe Lašić je 7. decembra te godine javio Mihailovićevom Glavnom štabu da mu je osnovni cilj pripremanje organizacije za opšti napad na neprijatelja u pravom času i za prodiranje prema Plavu, Gusinju i Metohiji. Istovremeno je tražio da partizani prekinu ubijanje „ljudi iz naroda", pod kojim su se nazivom uglavnom krili saradnici neprijatelja, jer je ono, po njemu, pretilo da uplete narod u krvne osвете i plemensko-bratstveničke borbe. Posle razgovora s Mihailovićem u Crnu Goru se, krajem decembra, s uputstvima vratio i kapetan Pavle Đurišić, koji je januara 1942. u selu Zaostru, kod Berana, formirao Štab limskih četničkih odreda. Partizanske snage su poražene u Kraljskim Barama i Lubničama, a posle raspada mateševskog fronta, četnici su 23. februara iste godine zauzeli i Kolašin što je izazvalo dalju demoralizaciju partizana. Četnička zavera protiv narodnooslobodilačke borbe bila je uspešna i u Kućima i Bratonožićima, a Bajo Stanišić počeo je da stvara nacionalnu organizaciju, koja je pod tim imenom trebalo da, sem četnika, okupi i separatiste s njegovog područja.

Četnički zaverenici su svuda u Jugoslaviji prihvatili Mihailovićeve poglede da nema i da ne može biti sporazuma između „socijalne revolucije", na jednoj strani, i srpstva i monarhizma, na drugoj. U Mihailovićevoj instrukciji od 20. decembra 1941. četničkim komandantima u Crnoj Gori Lašiću i Đurišiću bili su sadržani neki osnovni programski stavovi četničkog pokreta, za koje se odranije znalo. U njoj je on četničke odrede tretirao kao nastavak Jugoslovenske vojske. Kao njihov glavni cilj označeno je stvaranje „velike" Jugoslavije i, u njoj, „velike" Srbije, etnički čiste, koja bi zahvatala Crnu Goru, Hercegovinu, Bosnu, Srem, Banat i Bačku. Predviđeno je da se u jugoslovensku državu uključe neoslobodene slovenačke teritorije — Trst, Gorica, Istra i Koruška, koje su se nalazile pod Italijom i Austrijom — kao i Bugarska i severna Albanija sa Skadrom.

Prema Mihailovićevoj instrukciji, u toku rata trebalo je stvoriti neposredne etničke granice između Srbije i Crne Gore, Srbije i Slovenije. Saglasno velikosrpskoj politici, Sandžak se morao očistiti od albanskog i muslimanskog življa, a Bosna od hrvatskog i muslimanskog. U krajevima očišćenim od „nenacionalnih elemenata“ trebalo je da se nasele Crnogorci. Dve tačke ovog uputstva predviđale su kažnjavanje Muslimana i Hrvata, krivih za slom države, kao i svih građana koji su doprineli aprilskoj katastrofi.

Pritajeni četnici u Crnoj Gori počeli su da otkrivaju svoje pravo lice, organizuju oružane odrede, stupaju u saradnju s okupatorskim komandantima i visokim oficirima. Đorđe Lašić Pavle Đurišić, Bajo Stanišić, general Blažo Đukanović i drugi sarađivali su s kvislinškim snagama Krsta Popovića u borbi protiv „komunista“. Italijanski komandant u Crnoj Gori, armijski general Alesandro Pircio Biroli, radio je na stvaranju što jedinstvenijeg fronta protiv narodnooslobodilačkog pokreta, nastojeći da olakša italijanskim trupama potiskivanje partizanskih snaga s područja guvernerata.

Crnogorski četnici surovo su se obračunavali s pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta, pozivajući narod da prekrati „bartolomejsku noć“, koja — govorili su — traje već više nepodnošljivih meseci. Komunisti su napadani zbog beskorisnog izazivanja okupatora, čime su mu davali povod da uzvrća krvavim represalijama. Narodnooslobodilački pokret je optuživan da bez suđenja ubija ugledne plemenike označene kao „petokolonaše“. Četnički pokret — kojem su Italijani davali avijacijsku i artiljerijsku podršku, pored novca, hrane, oružja i municije — širio se kao plima, dovodeći do osipanja partizanskih frontova. Crna Gora se nalazila u „požaru građanskog rata“. Četnici su u njoj i u Hercegovini izazivali pučeve u partizanskim jedinicama. Udarni bataljoni koje su partizanski štabovi slali u kaznene ekspedicije nisu uspevali da zaustave četničku kontrarevoluciju jer su bili slabiji, loše snabdeveni, izloženi snežnoj stihiji, demoralisani iznurenošću, neprijateljskom propagandom i slikom haosa oko sebe, pre svega raspadanja organizacija narodnooslobodilačkog pokreta.

Italijani su razarali pozadinu kupujući stanovništvo obećanjima o pomoći i savlađivanju gladi, nemilosrdno postupajući s pristalicama narodnooslobodilačkog pokreta (koje su streljali,

palili im imovinu, odvodili u logore, hapsili, itd.), bacajući sunarodnike jedne na druge.

Mesecima suzdržavana mržnja pripadnika starog društva izbila je silovito, i njihova surovost nadmašivala je okupatorovu. Četnički napad na partizanske snage započeo je u Crnoj Gori u vreme kada se jedan deo tih snaga nalazio van nje. Crnom Gorom je tada harala glad. Moša Pijade je uzaludno na Žabljaku očekivao sovjetsku pomoć, uveren da bi dolazak jednog štovnika imao politički i psihološki učinak uspešne kontraofanzive. Studen i sneg, koji je neštedimice prekrrio zemlju u zimu 1941—1942, bili su novo iskušenje i nemali protivnik pokolebanih partizanskih jedinica, udaljenih od polaznih položaja.

Za komandanta svih nacionalističkih jedinica u Crnoj Gori postavljen je general Blažo Đukanović, za komandanta katunskih (separatističkih) snaga Krsto Popović, a za komandanta sektora pukovnik Bajo Stanišić. Krajem marta i početkom aprila 1942. četničko-separatističke i italijanske snage otpočele su opštu ofanzivu protiv jedinica narodnooslobodilačkog pokreta — od Orjena, preko Nikšića, do Pljevalja. Na savetovanju održanom na Žabljaku 21. maja, kojemu je prisustvovao i vrhovni komandant Josip Broz Tito, doneta je odluka da se partizanske snage privremeno povuku iz Crne Gore i Sandžaka.

Crnogorsko selo, paljeno i iznureno, našlo se u vihoru obračuna partizana i četnika, i samo podeljeno, trpeći i dalje najveće žrtve. Ono je u početku prihvatilo partizane, dajući hranu i nove borbe, ali je pokleknulo od velikih dažbina i samoodricanja, od dugotrajnog rata, gladi. Sve teže mu je padalo odvajanje mladih ljudi od zavičajnih krajeva i slanje na udaljene frontove, pod uticajem kontrarevolucionarne propagande protiv ustupanja komandi „nepoznatim ljudima“, a za njihovo poveravanje nacionalno osvedočenim borcima. Internacionalna merila su se sukobljavala s tradicionalnim pogledima. Od dalje borbe selo se takođe odbijalo zbog neizvesnosti njenog ishoda i zbog rizika kojem je ona izlagala imovinu. Revolucionarne struje zahvatale su mladi svet, uz odupiranje starijih, koji se nisu lako mirili sa nestajanjem uvreženih, starinskih predstava o životu. „Leva skretanja“ u narodnooslobodilačkom pokretu u zimu 1941/1942. drastično su odbila deo seljaštva, odvođeci ga u protivnički tabor, naročito tamo gde su patrijar-

halne stege bile još jake, bratstvenička osećanja i spine sačuvani, a plemenska merila uvažavana.

Na tlu Srbije krajem 1941. započeo je neviden teror Nemaca i kvislinga, koji kao da su se nadmetali ko će pre iskoreniti uticaj narodnooslobodilačkog pokreta i uništiti njegov preostale snage u dubokoj pozadini, koje su nastavljale da se bore udaljene od partizanske glavnine, bez veza s Vrhovnim štabom i drugim centrima otpora u Srbiji. Vrhovi narodnooslobodilačkog pokreta teško su prebolevali poraz u Srbiji, mada su ga dugo shvatali samo kao privremeno uzmicanje. Predviđanja da će Srbija biti povraćena pokazala su se narednih meseci kao neosnovana. Ponovno prebacivanje jednog dela partizanskih snaga preko Uvea na srpsku teritoriju nailazilo je na nesavladljive teškoće zbog snažne odbrane neprijatelja, surove hajke na partizanske snage i velikih smetova. Pojačana partizanska aktivnost u istočnoj Bosni u zimu 1942. jedno vreme je pothranjivala očekivanja da se, posle zaizimanja Srebrenice, Vlasenice i Zvornika, glavnina snaga narodnooslobodilačkog pokreta ponovo prebaci u Srbiji, prvenstveno u Podrinje i druge granične oblasti zapadne Srbije. Porazom partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji krajem februara i početkom marta zatvorena je granica između Srbije i istočne Bosne, koja se jedno vreme uzimala kao prostor za ponovni prodor partizanskih snaga u Srbiju. Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju nije više radio kao jedinstveno telo: sekretar Komiteta Blagoje Nešković ostao je u Beogradu; Miloš Mamić i Vasilije Buha radili su na jugu Srbije, Mirko Tomić u zapadnoj Srbiji, Moma Marković u požarevačkom okrugu; Spasenija Babović, Mitra Mitrović i Ljubinka Milosavljević zadržale su se u Sandžaku.

Posle prolaska „kaznene ekspedicije“ 342. divizije i povlačenja ostataka jedinica sa Vrhovnim štabom iz Užica i zapadne Srbije u Sandžak, deo partizanskih jedinica našao se južno od Valjeva, na severnim padinama Maljena, Povlena, Medvednika i Jablanice, na teško prohodnom terenu, kraju sa jako razvijenom slobodarskom tradicijom, posebno antigermanskim raspoloženjem koje vuče korene iz prvog svetskog rata, zapravo iz 1914. Decembra 1941. Valjevski odred je imao tri bataljona (sa oko 500 boraca), Mačvanski odred dva bataljona (oko 350 boraca), Tamnavski bataljon Posavskog odreda oko 150 boraca i Račanski bataljon Užičkog odreda sa isto toliko boraca, što je ukupno predstavljalo boračku masu od oko 1.150 boraca. Sredinom

decembra 1941. partizanski odredi u zapadnoj Srbiji, koji su se osipali usled dezerterstva, gubitka perspektive, približavanja zime, okupili su se u Podgorini. Za komandanta Glavnog štaba za Srbiju imenovan je Mirko Tomić koji se iz Sandžaka vratio u zapadnu Srbiju kao delegat Vrhovnog štaba da preuzme rukovođenje narodnooslobodilačkim pokretom. Direktive Vrhovnog štaba nisu se razlikovale od stava koje su zauzeli vojno-politički rukovodioci partizanske grupacije, to jest da se izbegavaju frontalne borbe i nastave akcije gerilskog karaktera, jedinice oslobode kolebljivih i nedoraslih boraca i odredi reorganizuju u manje čete sposobne za lakše pokrete i brže manevrisanje. Probojem u Mačvu počela je tragedija odreda razbijenog u male grupice na koje su kvislinzi organizovali prave hajke, dok se deo boraca osipao, ostajući kod kuća. Tamnavskom bataljonu nije uspjelo da se probije u Tamnavu. To nije pošlo za rukom ni Kolubarskom bataljonu. Jedinice su pokušavale da, s oslonom na slobodnu teritoriju, obnove svoj uticaj u Mačvi, Pocerini, Tamnavi i Kolubari, ali bez uspeha. Silazak sa planina u ravničarske rejone otežavao je kretanje; bila je i daleko gušća odbrana neprijatelja i kvislinga, razvijene komunikacije. Surova zima je još više otežavala pokrete. Stalni porazi nagrizzali su ionako opali moral.

Vrhovni štab je računao da je uloga Srbije u predstojećem klasnom obračunu odlučujuća („druga etapa”). Poraz u novembru 1941. nije bio do kraja shvaćen, nego se, štaviše, verovalo da će se narodnooslobodilačka borba ponovo razbuktati; čak da će na proleće doći do novog ustanka. Mirko Tomić je pri povratku dobio zadatak da se pridržava ovih procena i zalaže da odredi ostanu na svojoj teritoriji i na proleće naredne godine omasove. Početkom 1942. su se na sve ograničenijem prostoru slobodne teritorije okupile sve preostale srpske jedinice zapadno od Morave, iako je već bilo jasno da su Nemci i četnici zatvorili обруč oko proređene grupacije. Zanet optimizmom, Vrhovni štab je postavio neostvarljive zadatke partizanskoj grupaciji i njenoj komandi uveren da će se uskoro moći vratiti u Srbiju. Naime, naređeno je da se „izgradi čvrst sistem partizanskih odreda na teritoriji cele Srbije, čija bi dejstva koordinirala zajednička komanda”. Svesna da slobodna teritorija ne može više da se brani, Komanda grupe partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji donela je odluku da se partizanske snage razbiju u dve grupe i na taj način razvuče nemačko-kvislinška od-

brana. Napuštanjem slobodne teritorije partizanski odredi su se februara 1942. našli okruženi na Suvoboru i Maljenu. Raspravljalo se o odlasku u južnu Srbiju, Toplicu, Jablanicu, ili u istočnu Srbiju, u Homolje, ali je zaključeno da se ostane na terenima oko Suvobora. Iz detaljnog opisa agonije ovih odreda! koji daje Dragan Aleksić, vidi se kako su Nemci i četnici razbili! Kosmajski i Posavsko-tamnavski odred; Valjevski odred je također razbijen, ali su ostaci u noći između 5. i 6. marta 1942. prešli nabujalu Drinu i uključili se u sastav Druge proleterske brigade. U neizdržljivim uslovima došlo je i do raspuštanja Suvoborskog odreda. Sredinom marta 1942. uništene su i posljednje partizanske jedinice u Srbiji. Bio je to završni! tragični eho „Užičke republike“ u znaku epopeje pet odreda! koji su imali da opstanu u uslovima u kojima se nije moglo! opstati, pogotovu na osnovu pogrešne procene o zadržavanju naj severnim padinama Medvednika.

Dolaskom Vrhovnog štaba s 1. proleterskom brigadom, na tlu istočne Bosne došlo je do poleta ustanka, spajanja glavnine! partizanskih snaga s Romanijskim, Birčanskim i partizanskim! odredom „Zvijezda“, širenja slobodne teritorije i ometanja! nemačkih komunikacija. Neprijatelj je brzo procenio da istočna! Bosna postaje novo žarište narodnooslobodilačke borbe i potencijalno ugrožava Srbiju, od koje je deli samo Drina. Organizovan je protivudar u vidu ofanzive, započete 15. januara 1942, u kojoj je učestvovalo oko 30.000 Nemaca, ustaša i domobrana! potpomognutih Italijanima, s ciljem da unište partizanske snage! u predelu od Sarajeva do Vlasenice. Četnici su propuštali! neprijateljske jedinice bez otpora. Peti šumadijski bataljon Prve! proleterske brigade i delove Romanijskog odreda napali su! iznenada Nemci 21. januara 1942. na Pjenovcu. Poginuli su! Milan Ilić, komandant bataljona, i komesar bataljona Dragani Pavlović-Silja, instruktor CK KPJ u Makedoniji 1941. godine! Sa njima je pao i Slaviša Vajner, „Čiča Romanijski“, komandant Romanijskog odreda. Ofanziva je dovela do odstupanja! Romanijskog odreda i odreda „Zvijezda“, ali Nemci nisu! ostvarili zamisao o opkoljavanju i uništenju partizanskih snaga! jer su Vrhovni štab i 1. proleterska brigada preko Jahorine i Igmana stigli u oslobođenu Foču, koja je narednih meseci postala centar oslobođene teritorije u Crnoj Gori, Sandžaku, istočnoj Bosni i Hercegovini. Tokom ove ofanzive četnički vođi! izdali su naređenje da se ne puca na Nemce, da borci pređu

Drinu i sklone se pod Nedićevu zaštitu. Ujedinjene snage „velikosrpske reakcije“, izveštavalo je rukovodstvo KPJ, za glavne protivnike označavale su „Turke“ (Muslimane) i Hrvate. Nemci su od 29. januara do 7. februara, u drugom delu ofanzive, pokušali da unište Ozrenski partizanski odred. Četnici u istočnoj Bosni stali su na stranu okupatora, a njihove vođe Jezdimir Dangič i Aćim Babič prešli u Srbiju. Major Dangič započeo je pregovore s generalom Baderom, tražeći oružje, ograničenje ustaške vlasti nad srpskim srezovima istočne Bosne i priznanje četnika kao saveznika u zamenu za njihovu borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Nemci su podsticali četničku izdaju tretirajući uhvaćene pripadnike njihovih odreda kao ratne zarobljenike. Ponovila se situacija slična onoj u Srbiji: četnici su izdaju uslovljavali dobijanjem ustupaka od Nemaca, a ovi im ih nisu davali, gledajući u njima snage u koje se nije moglo imati poverenja. Za Nemce su oni bili i ostali pomoćne jedinice u borbi protiv partizana, pod apsolutnom kontrolom i u zavisnosti od nemačkih štabova. Nemački interesi za pacifikaciju istočnobosanskog prostora nisu obuhvatali i ravnopravan tretman četnika, pogotovu ne na račun kršenja „suverenosti“ NDH kao glavnog predstavnika fašističke politike u porobljenoj Jugoslaviji.

Kolona koja je u noći između 27. i 28. januara 1942. po najvećem mrazu (-32°C) prešla preko Igmana, na putu za Foču, imala je veliki broj boraca izbačenih iz stroja zbog promrzlosti.

U Igmanском maršu 27/28. januara 1942. godine došlo je do promrzavanja oko 150 boraca. Gojko Nikoliš opisuje veliku hladnoću na sledeći način: „Studen je pretvarala odjeću i tijelo u kompaktnu ledenu masu, prodirala je u koštanu srž i mozak.“ Oko 200 promrzlih proletera smešteno je u Fočanskoj gradskoj bolnici. Lekari koji su brinuli nad promrzlim borcima nisu imali iskustva u kliničkom lečenju promrzlina. Kasnije amputacije izumrlih delova promrzlih boraca vršili su dr Đuro Mešterović i dr Dejan Popović, bez anestezije. Od mraza u Sarajevskom polju i Igmanu stradalo je oko 200 boraca, što je činilo oko 30% od broja boraca Prve proleterske brigade. U Fočanskoj bolnici lečena su 172 promrzla borca. Od tog broja promrzlih, umrla su četvorica od tetanusa i dvoje od sepse. Lečenje je bilo otežano usled oskudice materijala, pre svega antitetaničkog seruma.

Pod uticajem četnika, borci Romanijskog odreda i odreda „Zvijezda” počeli su da se osipaju i vraćaju kući. Odupirući se pritisku svojih oficira i „vojvoda”, izvestan broj četnika nije želeo da se uključi u borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta niti svrsta uz Nemce. Ti četnički borci, zadojeni rodoljubivim osećanjima, stupili su u dobrovoljačku vojsku, osnovanu u nameri da se kolebljiva seljačka masa sačuva za narodnooslobodilačke redove. Stvaranjem dobrovoljačkih odreda Vrhovni štab je prilagođavao vojnu organizaciju ustanka raznorodnoj seljačkoj masi.

Aktivnost Draže Mihailovića se, posle Srbije, usmerila na Crnu Goru, istočnu Bosnu i Hercegovinu. Za četnike i narodnooslobodilački pokret istočna Bosna je imala veliki strateško-politički značaj zbog blizine Srbije i Crne Gore, veza s Vojvodinom, zapadnom Bosnom i Hercegovinom. Četnici, koji su dotle samo po shvatanjima stajali nasuprot narodnooslobodilačkom pokretu, napadajući ustaše i domobrane, a izbegavajući sukobe s okupatorom, sada su, u toku druge ofanzive protiv partizanskih snaga, počeli i otvoreno da rade protiv narodnooslobodilačke borbe.

Vojna snaga narodnooslobodilačkog pokreta u istočnoj Hercegovini sastojala se aprila 1942. od oko 10.000 boraca, organizovanih u 14 teritorijalnih i 8 udarnih bataljona. Neprijateljska ofanziva protiv partizanskih snaga u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku olakšavana je ekstremnom klasnom politikom narodnooslobodilačkog Operativnog štaba za Hercegovinu. Četnički oficiri na hercegovačkoj teritoriji povezani s Crnom Gorom i Srbijom, iskorišćavali su u svojoj propagandi protiv narodnooslobodilačkog pokreta nemačke i ustaške represalijske nad narodom, žrtve, glad, zamor, hladnoću, partizansku likvidaciju pete kolone, predstavljenu kao klanje srpskog življa. Prikriveni četnici počeli su da napuštaju odrede, izazivaju pučeve u njima, obračunavaju se s partizanskim štabovima, šire nevericu u uspeh, rovare na slobodnoj teritoriji i u vojnim jedinicama. U Hercegovini četnici su organizovani pod rukovodstvom italijanskih štabova, dejstvujući kao pomoćne formacije okupatora, pod nazivom Dobrovoljačka antikomunistička milicija. Mihailovićevi emisari, povezani s domaćom zaverom, podsticali su nezadovoljstvo među borcima partizanskih odreda, budili najniže šovinističke instinkte, pozivali na odbranu od krvavog „crvenog terora”, koji pretilo da zatre sve čestite ljude i

rodoljube, podstrekivali na „udare“ protiv komandnog kadra i komunista u jedinicama, na njihovu likvidaciju i prebegavanje boraca na italijansku stranu.

Četnici su u aprilu 1942. izvršili puč i u Ozrenskom, Romanijskom, Kalinovičkom i odredu „Zvijezda“. Pošlo im je za rukom da nametnu svoj uticaj i u narodnooslobodilačkim dobrovoljačkim odredima, što im je olakšala opšta defanziva partizanskih snaga u Crnoj Gori, istočnoj Bosni, Sandžaku i Hercegovini.

Narodnooslobodilački pokret u Bosanskoj krajini onemogućio je masovniju pojavu četnika i njihovo učvršćivanje, sabijajući ih u gradove i izolujući u oblasti oko Mrkonjić-Grada, Banjaluke i Manjače. Borbu za srpske mase, koja se rasplamsavala u jesen 1941, dobio je narodnooslobodilački pokret. Uroš Drenović i drugi četnici izdvojeni iz ustaničkih redova okrenuli su oružje protiv snaga narodnooslobodilačkog pokreta. Grmečki udarni bataljon vodio je borbe aprila 1942. s Drenovićevim četnicima u rejonu Ključa i Ribnika, a novoformirani Grmečki protučetnički bataljon, od 800 boraca, operisao je aprila/maja protiv četničkih jedinica Drenovića, Vukašina Marčetića i Laze Tešanovića. Narodnooslobodilačke snage pretrpele su težak gubitak kada su četnici 2. aprila 1942. ubili kozaračkog heroja dr Mladena Stojanovića, načelnika Operativnog štaba za Bosansku krajinu, koji je bio na meti ustaških progona kao vođa pobunjenika na Kozari. U ustaškoj poternici je stajalo da se radi o „najopasnijem vođi pobunjenika“, koji predvodi najjaču i najveću grupu ustanika „od oko 5000 pušaka“. Lekara iz Prijedora, komunistu i heroja Kozare ustaše su ucenile sa 200.000 kuna.

Podsticanjem bratoubilačkog obračuna između Srba, s jedne, i Hrvata i Muslimana s druge strane, četnici su nastojali, saglasno Mihailovićevoj viziji „Velike Srbije“ s etnički čistom nacionalnom teritorijom, da odgovore na ustaške zločine politikom kolektivne odmazde, odmazde nad celim narodima. Za njih su ustaše bili svi Hrvati i svi Muslimani, s kojima se trebalo obračunati u uslovima rata. Druga strana pasivnosti prema okupatorima ili aktivne kolaboracije s njima bila je agresija protiv Muslimana i Hrvata, proglašanih za vinovnike svih nevolja srpskog naroda, koja je vršena u ime nadmoćnosti Srba po završetku rata. Klanja Muslimana u istočnoj Bosni i Sandžaku 1942. i 1942—1943. označila su početak sprovođenja

politike revanša i čišćenja nacionalnog područja. Proglašavanje ustaša za glavne protivnike nije, međutim, smetalo četničkim vodama da u proleće 1942. s njima u Bosni sklapaju sporazume, stavljajući se pod „suverenitet” NDH i priznajući poglavnika u zamenu za „streljivo” i druge trenutne pogodnosti; za sklapanje takvih sporazuma dovoljno je bilo da i jednoj i drugoj strani preti opasnost od narastanja narodnooslobodilačkog pokreta ili da su neposredno ugrožene dejstvima partizanskih jedinica.

U Kninskoj krajini četnički pokret je napredovao uz italijansku pomoć, pod vodstvom popa Momčila Dujića, razvijajući se na opštečetničkoj platformi i očekivanjima da će Krajina dobiti autonomiju od Rima, a dotle srpski živalj uživati italijansku zaštitu od ustaša. Četnici su pretvoreni u pomoćnu oružanu snagu Italijana protiv narodnooslobodilačkog pokreta i služili kao sredstvo za dalju diferencijaciju srpskih masa na pristalice mira i pokornosti i pristalice nepoštredne borbe protiv okupatora, sa svim žrtvama kojima je ona bila uslovljena. U Hercegovini je za ovaj prvi put bio i Petar Baćović. kao i major Boško Todorović do svoje pogibije. Prve četničke jedinice u Lici, Gorskom kotaru i severnoj Dalmaciji, nastale u procesu ideološke diferencijacije, otpočele su borbu protiv partizanskih snaga, pod okriljem Italijana, aprila i maja 1942. godine. Pokušaji stvaranja četničkih snaga u Slavoniji, na Kordunu i u Baniji nisu međutim uspjeli.

Preko svojih opunomoćenika Mihailović je uspeo da se poveže s regionalnim centrima kontrarevolucije i da usmeri njihovu delatnost u skladu sa svojom opštom strategijom. Pri tome je povremeno nailazio na otpore lokalnih komandanata i neprihvatljive pokrajinske zahteve — uslovljene suparništvom i težnjama za isticanjem pojedinaca, kao i specifičnostima situacija u pojedinim regionima, koje su Mihailoviću bile strane — ali ne i na nerazumevanje ili odbacivanje njegove osnovne orijentacije: delimična kolaboracija s okupatorom, obračun s narodnooslobodilačkim pokretom i nacionalistička isključivost. Mihailovićevi predstavnici u Crnoj Gori, Hercegovini, Dalmaciji i Bosni starali su se za sprovođenje njegove politike na ovim terenima udaljenim od „Vrhovne komande”, pre svega za saradnju s Italijanima i sinhronizovanje italijanskih i četničkih operacija protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Slovenački političari u emigraciji, s Mihom Krekom i Alojzom Kuharom na čelu, uključivali su se u kontrarevolucio-

narna strujanja velikosrpske buržoazije u inostranstvu i u zemlji, šaljući poruke — tajnim kanalima i preko punktova obaveštajnih mreža, posebno preko Vatikana, a javno preko Radio-Londona — svojim pristalicama u Sloveniji da ne slede politiku Osvobodilne fronte, da za njih važe isključivo naređenja iz Londona i od Mihailovića kao legitimnog predstavnika vlade i monarhije. Kotrarevolucija u Sloveniji organizovala je maja 1942. odrede „Bele garde“, kolaboracionističke formacije koje su predstavljale i jedan vid legalizacije slovenačkih četnika, koje su se nalazile pod dvostrukom komandom: okupatora i Mihailovićevih opunomoćenika. Nastavljajući da slede politiku obračuna s narodnooslobodilačkim pokretom u toku rata, ove snage su stvorile i ilegalnu organizaciju Slovenska zveza kao kontrarevolucionarni pandan Osvobodilnoj fronti. Za četničkog komandanta u Sloveniji imenovan je major Karei Novak.

Dok je Mihailović podržavao kolaboraciju svojih odreda s Italjanima, tražeći u ovima spas od narodnooslobodilačkog pokreta, saveznička javnost je njegovu aktivnost na strani osovine pretvorila u mit o njegovom otporu nadmoćnom nerijatelju. Posredstvom propagande jugoslovenske vlade u izbeglištvu, kojoj su pomagali britanski i američki inoformativni centri, on je u savezničkoj štampi izrastao u jednog od najvećih vojskovođa u ratu protiv fašizma i japanskog militarizma. Britanci su pomagali četnike ne samo propagandom preko radija već i time što su im slali misije i simboličnu materijalnu pomoć. Narodnooslobodilački pokret je gušen u tišini, osuđen da nepriznat bude uništen italijanskim i nemačkim ofanzivama i četničkim napadima.

Kontrarevolucionarnom frontu pripadale su hijerarhije verskih zajednica u razdeljenoj Jugoslaviji. Srpska pravoslavna crkva bila je žrtva ustaškog terora, nalazila se na oštrici udara bugarskih, albanskih i mađarskih progona, a njen patrijarh sa episkopom Nikolajem Velimirovićem konfiniran u manastiru Rakovica, a kasnije upućen u Dahau. Samo u Bosni i Hercegovini poginulo je u toku 1941. oko 100 sveštenika, među kojima mitropolit dabro-bosanski Petar Zimonjić i episkop banjalučki. Platon Jovanović; deo sveštenika je zatvoren ili prebegao u Srbiju, među njima episkopi zahumsko-hercegovački i zvrničko-tuzlanski Nikola Jokanović i dr Nektarije Krulj. U eparhijama na tlu NDH (banjalučkoj, gornjokarlovačkoj, dabro-bosan-

skoj, dalmatinskoj, zagrebačkoj, zborničko-tuzlanskoj, zahumsko-hercegovačkoj i pakračkoj) ubijeno je u toku rata ukupno 219 sveštenika, monaha i veroučitelja.

Na čelu Srpske pravoslavne crkve nalazio se iz Makedonije prognani episkop skopski Josif Cvijović. Preko svojih velikodostojnika crkva je izražavala lojalnost Nemcima, ali se nije izjašnjavala za svetovne pokrete i stranačke organizacije. Sveti arhijerejski sinod se u leto 1941. obavezao da će lojalno izvršavati zakone i naredbe okupatorskih i zemaljskih vlasti i da će uticati preko svojih vlasti i organa na potpunom održavanju reda, mira i pokornosti. Od vernika je traženo da ostanu privrženi svojoj crkvi, koja je trajna i koja je kroz vekove čuvala narod. Izjašnjavajući se za „božansku misiju” crkve, Sveti arhijerejski sinod je odbacivao materijalistički duh. Oktobra 1941. delegacija Srpske pravoslavne crkve je sa mitropolitom Josifom i episkopima Venijaminom i Nektarijem posetila Milana Nedića i izjasnila za smirivanje zemlje koju su ugrožavali razorni elementi, pod kojima su se podrazumevali komunisti. Nedić je istog meseca pisao Nemcima da postoje dva simbola oko kojih se može okupiti srpski narod: kralj i Srpska pravoslavna crkva koji su istovremeno sušta suprotnost „Staljinovom liku i crvenoj zastavi”. Pripadnici „Zbora” pritiskali su crkvu da se što jače izjasni za podršku Nediću, a protiv „crvenog demonizma”. Najveći broj sveštenika opredeljivao se za Nedića i Mihailovićeve pokret, jer se radilo o odbrani monarhije, moći srpstva i antikomunizmu. Mitropolit crnogorsko-primorski Joanikije Lipovac aktivno je bio uključen u četničku kolaboraciju. Deo sveštenstva išao je sa narodom, aktivno sudelovao u narodnooslobodilačkoj borbi ili se ogradio od četničke politike. Na skupovima rodoljubivog sveštenstva proklinjani su nosioci izdaje i narod pozivan u borbu protiv porobljivača. Kao simbol sveštenika, borca i patriote, pripadnici NOP-a navodili su popa Vladu Zečevića, koji je u ratu postao član KPJ. U partizanskim jeinicama bili su 1942. uvedeni verski referenti. Ovu dužnost obavljali su pop Vlado Zečević, pop Blažo Marković i drugi sveštenici u narodnooslobodilačkom pokretu.

Nadbiskupi Alojzije Stepinac i Ivan Šarić, bez obzira na razlike koje su ih delile, smatrali su NDH vaskrsnućem hrvatske države. Proustašku politiku vodio je i biskup banjalučki Jože Garić, koji se isticao antisrpskim programom i

radom. Ljubljanski biskup Gregorije Rožman sarađivao je sa okupatorom i „Belom gardom“. Nadbiskup Stepinac ie, pre dolaska Ante Pavelića u Zagreb, posetio Milovana Zanića, ministra policije, uzvratio posetu Slavku Kvaterniku, čestitajući proglašenje NDH i svoje žaljenje zbog smrti „vojskovođinog“ brata Petra Kvaternika, koji je poginuo u Crikvenici u borbi sa jedinicama Jugoslovenske vojske. Prividno kurtoazno obeležje ovih poseta i izjava u stvari je označavalo putokaz za ponašanje klera i stvaranje propagandne osnove za prihvatanje NDH, što su ustaše uveliko i koristile. U Zagrebačkoj katedrali Stepinac je blagoslovio Slavka Kvaternika, a sutradan po dolasku Pavelića u Zagreb, 16. aprila 1941, nadbiskup je posetio „poglavnika“. U propovedima Stepinac je govorio o pragu „novoga razdoblja života“ hrvatskog naroda, misleći na stvaranje NDH. U *Katoličkom listu* objavljivani su službeni ustaški sadržaji (obrazovanje vlade NDH, Pavelićeva „prisega“, Stepinčeve poslanice u kojima se prihvata NDH). Stepinac je pozivao vernike „da svim silama nastoje i rade oko toga, da naša Hrvatska bude Božja zemlja, jer će samo tako moći izvršiti dvije bitne zadaće, koje kao država imade da izvrši u korist svojih članova“. Nadbiskupova Okružnica svećenstvu zagrebačke dijeceze prenošena je preko radija i čitana na javnim mestima. Vrhbosanski nadbiskup Šarić je u *Vrhbosni* objavio pesmu *Kad sunce sja*, „zanosno uzbuđen“ Pavelićevim dolaskom na vlast. „U meni nešto se budi“, pevao je okoreli klerofašist, „Ko zvuči iz zlatnog sna /I pjesmom dršću mi grudi/ Kad sunce sja“. O Božiću 1941. Šarić posvećuje odu Paveliću, čija jedna strofa glasi: „Ti si za Dom žrtvovao svega sebe, / Smjel ko heroj, od vjere junak živiš /Za slobodu ustao si našeg Doma/ Ustašo divni.“ Pavelić je primio celokupni episkopat na čelu sa Stepincem 26. juna 1941. godine, dva dana pre Vidovdana ili — kako veli Viktor Novak u „predvečerje najkrvoločnijeg masakra, koji je učinjen u NDH“, dok se Pavelić obraćao papi da je čvrsto odlučio da „domovina“, to jest NDH postane „Kristovo Kraljevstvo“. Rimokatolička crkva je davala u NDH „duhovnike“ ustaškim i domobranskim jedinicama. Nadbiskupska konferencija je prihvatila prekrštavanje pravoslavnih, iako je bilo opštepoznato u uslovima krvavih ustaških orgija da je ono samo vid spašavanja života. Posredovao je kod pape maja 1941. da primi u audijenciju Antu Pavelića. Progon Srba, Jevreja i Cigana (Roma), pa ni pravoslavnih sveštenika nije uznemiravao

savest glave rimokatoličke crkve u NDH. Prelazio je i preko pljačke duhovnih ustanova „grkoistočnjaka”. Težnja Stepinčeva da održi određenu meru samostalnosti crkve u odnosu na NDH nije ga dovela u sukob sa svetovnom vlašću. Klerofašizam je bio politička osnova režima. Nadbiskup Stepinac je tek nekim simboličnim protestima u ime progonjenih (da se ne deportuju u prepunjenim furgonima, da se prilikom prekrštavanja ne krše kanonska pravila, itd.) stvarao utisak duhovnog angažmana, ali je bitno da se nije javno zauzeo za srpski narod koji je bio zatiran u NDH. Davao je na drugoj strani sakralno obeležje stvaranju NDH. Zagrebački nadbiskup je protokolarnim nastupima osiguravao dekor kao da nije bila reč o kriminalnom režimu, nego o legalnim institucijama. Bitno je bilo onemogućiti premoć pravoslavlja, ojačati uticaj katoličke crkve i doprineti stvaranju jedine katoličke države na Balkanu. Stepinac je bio napadan i iz emigracije (Vječeslav Vilder) zbog svog ćutanja koje je praktično bilo i solidarisanje sa ustaškim zločinima.

Nasuprot Stepincu i najvećem delu hijerarhije, izuzimajući biskupa mostarskog Alojzija Mišića, koji se užasavao ustaških zločina, iako je pozdravio NDH, i nadbiskupa Josipa Ujčića, koji se zalagao za obustavljanje ustaških zločina, postoji nemali broj sveštenika koji je ostao veran narodu i suprotstavljao se osvajačima i fašistima, naročito u Sloveniji. Među njima moraju se pomenuti: Metod Mikuž, Svetozar Rittig, Vjekoslav Tvrđan, fra Vido Čujak, fra Ivan Vuković, don Andrija Radonić, Franjo Didović, Jože Lampret i drugi.

Reis ul ulema Fehim Spaho prihvatio je maja 1941. ustaški režim. Islamska verska zajednica nalazila se između Muslimana koji su prihvatili NDH i druge muslimanske struje koja se izjašnjavała za autonomni položaj Bosne i Hercegovine.

Prihvatanjem NDH deo rukovodstva Jugoslovenske muslimanske organizacije podržao je koncepciju Ante Starčevića i Ante Pavelića o „muslimanskim Hrvatima”. Vrh ove organizacije okupljen oko Džafera Kulenovića odrekao se zalaganja za autonomni položaj Muslimana izjašnjavajući se za Bosnu i Hercegovinu kao „hrvatsku zemlju”. Drugi muslimanski krug se — prema Enveru Redžiću — još aprila 1941. obraćao Nemcima u nastojanjima da obezbedi autonoman položaj, suprotno braći Kulenovićima, Osmanu i Džaferu. Muslimansku peticiju u tom smislu podneo je jedan od prvaka Jugoslovenske muslimanske organizacije — Uzeir-aga Hadžihasanović. Zahtev

za autonomijom ove opozicione grupe polazio je od posebnog statusa Bosne i Hercegovine pod nemačkim protektoratom. Redžićeva istraživanja pokazuju da je ova struja autonomista pod nemačkom zaštitom imala protivnika u Zigmundu Kašeu, poslaniku Trećeg Rajha u Zagrebu, a pristalice među nemačkim vojnim i SS krugovima koji su bili rukovođeni nemačkim procenama o većoj efektivnosti korišćenja Muslimana u ratu koji se vodio. Ideološka osnova ovog zahteva Uzeir-age Hadžihasanovića zasnivala se na uverenju ovog kruga Muslimana da je muslimanski svet u Bosni i Hercegovini „vodeći element” a ne neki „privjesak”. Muslimani ove orijentacije smatrali su da pod nemačkim protektoratom mogu biti i bolje zaštićeni u uslovima ratnog haosa. Nastajale su i istorijske analogije iz vremena Austro-Ugarske kada su Muslimani imali važnu ulogu u ostvarivanju „političkih ciljeva Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini”, iako su se stara i nova istorijska situacija bitno razlikovale. Nemačka nije zvanično prihvatila ideju o projektu bosansko-hercegovačke autonomije kao posebne upravno-političke jedinice. Muslimanski autonomisti su u posebnim muslimanskim formacijama gledali šansu „oružane samoodbrane”. A krajem 1942. oni su se obratili Adolfu Hitleru posebnim memorandumom u kome su iznosili tezu o svom gotskom, dakle neslovenskom poreklu, navodili svoje antijugoslovensko delovanje u prošlosti, pripadnost „300-milionskom islamskom narodu”, tražili izdvajanje iz NDH i konstituisanje „Bošnjaka” u „Bosansku Župu”. Suštinu ovih tvrdnji i zahteva Redžić vidi u težnji da autonomistički pokret sačuva islamsku tradiciju i da se Bosna uključi u sastav Trećeg Rajha, obezbedi samostalnost vakufskih institucija i budućnost feudalnim muslimanskim slojevima u „novom poretku”.

U zimu 1941/1942. obnovile su se u narodnooslobodilačkom pokretu nade da će se rat brzo završiti posle protivofanzive Crvene armije pod Moskvom. Deo kadra je bio uveren da se Vermaht nalazi pred porazom, a saveznička koalicija pred raspadom. Na ove predstave o krizi u međusavezničkim odnosima uticao je prekid veza KPJ s Kominternom; na drugoj strani, one kao da su potvrđivane nastupom četničke kontrarevolucije u Jugoslaviji, podrškom koju je ona dobijala od emigracije u Londonu i Britanaca, teškim vojnim položajem narodnooslobodilačkog pokreta, pritisnutog neprijateljskim ofanzivama i glađu. Uverenost u skori klasni obračun u nacionalnim i

svetskim razmerama naglašavana je i u direktivama Vrhovnog štaba i CK KPJ, kao izraz prelaska na „drugu etapu“ borbe. No akcenti klasne perspektive još nisu označavali i odbacivanje osnovnih premisa strategije narodnooslobodilačke borbe. Klasna zaoštravanja bila su odranije primetna u Crnoj Gori, i osuđivana od operativnog dela CK KPJ, kao i u Hercegovini, istočnoj Bosni i drugim krajevima, ali se u zimu 1941/1942. naglasak nalazio na promenama u odnosima među saveznicima. Borci, iznureni neprestanim borbama, dočekivali su uspehe Crvene armije pod Moskvom kao vlastite pobeđe, a Staljinove reči o brzom završetku rata davale su im moralni podsticaj da izdrže u vreme kada su neprijatelji stezali sa svih strana. S iluzijama o stanju na frontovima susrećemo se i kod drugih zaraćenih strana, budući da one predstavljaju uobičajenu pojavu u ratnim neizvesnostima. Daleko je, međutim, bilo bitnije koliko su zablude dugo trajale i kako su se rukovodeća vojna i politička tela njih oslobađala.

Marta 1942. narodnooslobodilački pokret kritikovala je i Kominternu, smatrajući da KPJ skreće ulevo i sektaši prema drugim antifašističkim snagama, na šta je generalni sekretar KPJ odgovorio da su izvučeni krivi zaključci o nepostojanju „patriotskog fronta“ u Jugoslaviji, da se proleterске brigade bore za slobodu naroda i da britanske pristalice nisu napadane kao takve, već kao „sluge okupatora“.

Činilac nepoverenja u ratnoj koaliciji zapadnih demokratija i Sovjetskog Saveza bio je potisnut 1941, ali ne i odstranjen, jer je odražavao sukob realnih interesa i različitih klasno-političkih opredeljenja pre rata i u njemu, podozrenja iz predratnog perioda, živih u komunističkom pokretu jednako kao i u građanskim demokratijama. Iz svega toga su proizilazile i ideološke indoktrinacije, kojih su se suprotne strane teško oslobađale. Za jugoslovensku situaciju 1941/1942. bitan je bio stav Velike Britanije prema narodnooslobodilačkom pokretu, koji se izražavao u nedvosmislenoj podršci Mihailovićevim četnicima.

Sednica Politbiroa CK KPJ održana u Foči početkom aprila 1942. osudila je klasne napade na jugoslovensku vladu u izbeglištvu i izjasnila se za nastavljjanje borbe protiv nje i njenih predstavnika u Jugoslaviji zbog aktivne saradnje četnika s okupatorima. U jugoslovenskom slučaju stvorena je paradoksalna situacija, jer je izbeglička vlada preko svog ministra

vojske, čiji su se odredi nalazili u savezu s okupatorima, ratovala, u krajnjoj liniji, protiv antifašističke koalicije. „Levičarenja“ su osuđena ne samo zbog odnosa u antifašističkoj koaliciji već i zbog prakse narodnooslobodilačke borbe, koja je sa svom očiglednošću otkrivala da su širokim narodnim slojevima strane parole o osvajanju vlasti klasnim ratom. „Tutnjava“ o revoluciji mogla je samo da ide u prilog snagama okupatora i kontrarevolucije. Uvažavajući skoro jednogodišnje iskustvo narodnooslobodilačkog rata, fočanska sednica operativnog dela CK KPJ napustila je shvatanje o svetskoj revoluciji u okvirima drugog svetskog rata, koje se mešalo sa strateškim opredeljenjem KPJ za narodnooslobodilačku borbu, i koje je bilo obnovljeno u jednom kritičnom trenutku za opstanak narodnooslobodilačkog pokreta, a u sklopu krive procene o razlazu u antifašističkoj koaliciji. Bilo je više nego očigledno da je ultralevičarska praksa u pojedinim krajevima razarala narodnooslobodilački pokret i olakšavala vojni napor okupatora i kontrarevolucije da slome otpor partizanskih snaga i da ih privremeno potisnu s terena na kojima su one dotle suvereno gospodarile.

Ugrožavajući komunikacije okupatora i razarajući poredak koji su oni uspostavili, partizanske snage su stalno bile na udaru neprijateljskih ofanziva, koje su krajem 1941. i u prvoj polovini 1942. naprosto sustizale jedna drugu. Posle neuspeha nemačko-ustaške ofanzive u istočnoj Bosni, Italijani i Nemci su početkom 1942. resili da slome narodnooslobodilački pokret i povrate oslobođenu teritoriju u toj oblasti, kao i u Crnoj Gori, Sandžaku, Hercegovini. Potpomognuti četnicima, Italijani su u proleće 1942. uspeli da potisnu snage narodnooslobodilačkih odreda iz Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine, bacajući ih — iznurene, i s ranjenicima — u vrletne predele Durmitora, Vučeva, Maglića i Volujka, između Tare i Pive, na crnogorsko-bosansko-hercegovačku tromeđu.

Britanski istoriopisci o Jugoslaviji u drugom svetskom ratu ustrajavaju na tezi da im događaji i odnosi snaga u Jugoslaviji —1942. nisu bili poznati. Svakako da se ne može prenebregavati činjenica da je Jugoslavija bila daleko, izdeljena, zbunjivala zbivanjima koja su izgledala haotična, sa mnogo protivurečnih događaja i složenih situacija, što je onemogućavalo da se događaji preciznije i potpunije sagledaju i procene. Ratne prilike su, pri tome, oduvek bile najpovoljnije za širenje i

razmnožavanje netačnih vesti, zbog meteža koji nastaju, netačnih i protivurečnih izveštaja sukobljenih snaga, uzburkanih događaja, svesnog širenja neistina i stvaranja zabluda, uzbudljivih, ali i mutnih situacija nemira, pogotovu ako nije bilo mogućnosti da se one proveravaju i istina suprotstavi svesno rasprostitranim obmanama. Svaki od ovih momenata mogao je biti značajan u nastajanju mita o Mihailoviću i njegovim četnicima kao efektivnoj antifašističkoj snazi. No, bitni uzrok ovoj obmani demokratskog sveta koja je trajala pune dve godine, mada je već od leta i jeseni 1942. počela da biva nagrizana, nalazio se u apriornom ideološko-političkom prihvatanju četnika od strane Velike Britanije i SAD. Uostalom, njihov komandant je bio ministar u vladi sa kojom su velike demokratske sile održavale diplomatske odnose. Kraljevska vlada je davala punu podršku četnicima, nezavisno od rezervi hrvatskih ministara u njoj, zahvaljujući srpskoj većini. Propagandna kampanja u prilog Mihailovića bila je realni sastojak savezničke politike. Time se demokratsko javno mnjenje u svetu opredeljivalo za četnički, a protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Izložene zamajcu ove propagande preko radio-stanica, neopredeljene snage u Jugoslaviji mogle su da stvaraju predstavu da su saveznici prihvatili četnike kao legitimne i antifašističke snage. Gotovo da nije bilo savezničkog lista na Zapadu koji nije pisao o Mihailoviću kao „neustrašivom antifašisti“, pri čemu su ostajale prećutkivane činjenice da je on izazivao građanski rat u zemlji, ulazio u saradnju s okupatorima preko legalizacije svojih odreda i postao rob strategije iščekivanja (atantizma), kojoj je ostao veran do kraja rata, usmeravajući četničke odrede na uništenje narodnooslobodilačkog pokreta. Borbe partizanskih snaga u Jugoslaviji predstavljane su kao četničke. Nazivali su ga „balkanskim Sarlom de Golom“, komandantom hrabre „Jugoslovenske četničke gerile“; stavljan je u anketama o najvećim vojskovođama drugog svetskog rata ispred Čang Kaj-Šeka i Timošenka; proglašavan je za naslednika velikih srpskih vojskovođa iz balkanskih ratova i prvog svetskog rata: vojvode Radomira Putnika i Živojina Mišića. Na javnim mestima u SAD visila je slika Mihailovića zajedno sa fotografijom Ruzvelta. U zajedničkoj izjavi kralja Petra II i Ruzvelta od 24. jula 1942. pominje se vanredno delo generala Mihailovića i njegovih smelih ljudi, koji su služili kao primer neposredne i nesebične volje na putu ka pobedi. Fantazije o četnicima i njihovom vođi

smišljeno su stvarane u Londonu, Njujorku, Vašingtonu, Carigradu, u informativnim centrima kraljevske vlade. Svesno je oblikovana slika o idolu i heroju rata, da bi se takva predstava nametnula svetskom demokratskom mnjenju, Mihailović predstavio kao vojnik antifašističke koalicije i na taj način potisnuo suparnički pokret za koji je govoreno da se nalazi u službi druge velike sile.

Pokolji Srba u NDH, narodnooslobodilačka borba i Mihailovićev pokret od prvog dana su cepali front američkih iseljenika jugoslovenskog porekla, vodeći oštrim podelama na nacionalnoj i verskoj osnovi. Elmer Dejvis, šef Ureda za ratne informacije SAD, pisao je juna 1942. prvaku Srpskog narodnog saveza Simi Vrliniću da je dužnost iseljenika da potpomažu ratni napor SAD a ne da šire ratni razdor. Podsećao je vodstvo iseljenika da je američko jedinstvo neophodno za uspešno vođenje rata i da suprotna delatnost ide naruku strategiji nacista koji su se hvalili da će izazvati jedne Amerikance protiv drugih. „Oni su godinama nastojali“, kaže Dejvis, „da nahuškaju Amerikance srpskog, hrvatskog i slovenačkog porekla jedne protiv drugih. . . Ujedinjene nacije nastoje da ostvare što je moguće jače jedinstvo svih onih koji su protiv Osovine. U Jugoslaviji i u Sjedinjenim Državama Amerike, mi radimo na tome da ujedinitimo i Srbe i Hrvate i Slovence koji veruju u slobodu i demokratiju, a koji se suprotstavljaju Osovini i njenim satelitima.“ Zauzimao se za to da se učini kraj aktivnosti *Amerikanskog Srbobrana* na raspirivanju nacionalnog podvajanja između Srba i Hrvata.

Mihailovića su uzdizali i njegovi komandanti, među kojima Trifunović, Jevđević, Baćović i drugi. Za Trifunovića Mihailović je osvežio legendarnu srpsku tradiciju otpora uskoka i hajduka. Jevđević je pisao da je on dobio mitske razmere, da se ljudi pitaju da li on uopšte postoji. Oko Mihailovića se ispredao „veličanstveni nimbus“. Petar Baćović je poručivao da će za njega i njegove ljude biti najveća radost da stisnu njegovu ruku, ruku čoveka koga vole iznad svega, da neće preterati kada kaže da je on jedini ideal koji postoji za bosanske četnike i da će oni imati najsvečaniji dan kada će moći da ga pozdrave kao vođu u svojim redovima.

Iako glorifikovan, Mihailović nije bio i zadovoljan britanskim odnosom prema svom pokretu, jer su Britanci kontrolisali četničke veze sa vladom, a na drugoj strani ostajao je do kraja

nezadovoljan simboličnom pomoći koju je Velika Britanija slala četnicima.

Prelom je nastao kada je Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“ prenela Rezoluciju rodoljuba Crne Gore, Sandžaka i Boke sa Tjentišta od 16. juna 1942, koja je ukazivala na izdaju četnika i na njihovu vezu sa okupatorima u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Od početka rada ove radio-stanice Tito je, držeći veze s Kominternom od prvog dana, izveštavao o kolaboraciji četnika. Sovjetska štampa je počela isticati nosioce antifašističke borbe u Jugoslaviji. Članak Borisa Ponomarjova u *Pravdi* pod naslovom „Jugoslavija u ognju gerile“, otkrivao je zainteresovanost SSSR-a da se u svim okupiranim zemljama povede borba protiv okupatora. Jugoslavija je bila primer ove aktivnosti. Sovjetska informativna agencija, formalno distancirana od zvaničnih organa SSSR-a, prenela je u svet ovu rezoluciju, izazivajući oštro reagovanje kraljevske vlade i Britanaca. Kominternu, koju je KPJ stalno obavestavala o događajima, imala je ne samo podatke već i sredstva u svetu i mogućnost izbora vremena i načina da plasira vesti koje su dovodile u pitanje lažno izgrađenu četničku poziciju borbenog antifašističkog pokreta. Nemačka ofanziva prema Volgi uticala je na Sovjete da podstaknu sve antifašističke snage u okupiranim zemljama na aktivan antiokupatorski otpor kako bi se olakšao pritisak na istočnom frontu. Ako nije želela da neposredno otvara problem odnosa u Jugoslaviji, sovjetska vlada je to radila posredno, preko Kominterne i njenih kanala u inostranstvu: listova, radio-stanica, udruženja, progresivnih ličnosti levičarske orijentacije. Ovaj probaj preko sovjetske informativne agencije izazvao je mnogostruke posledice.

Prenošenjem Rezolucije preko raznih novina i radija započela je erupcija nezadovoljstva sovjetskim stavom u redovima snaga koje su podržavale Mihailovića. Nasuprot tome, počeli su u progresivnom delu javnog mnjenja na Zapadu da se čuju glasovi nezadovoljstva zbog defetističko-kolaboracionističke uloge četnika u antifašističkom savezu. Počinje slabiti slavljenje Mihailovića kojega su dotle uzdizali i komunistički listovi na Zapadu. Podaci koji su razotkrivali Mihailovića najpre su prihvaćeni među jugoslovenskim iseljenicima, izazivajući nova oštra podvajanja sukobljenih struja. Zagrižena srpska struja smatrala je da je u pitanju hrvatska zavera protiv glavnog čoveka Srba i

legendarnog vojnika, dok su hrvatski krugovi nastojali da Mihailovića predstave kao jednog od kvislinga *sui generis* na jugoslovenskom političkom i vojnom poprištu. Hrvatske građanske snage u emigrantskoj vladi su takođe uzvraćale kako i Srbi imaju, pored Nedića i Ljotića, novog kvislinga, kao što ga imaju i Hrvati u liku Pavelića. Započelo je i izjednačavanje pozicija Mihailovića i Mačeka, koji je bio takođe neopravdano uzdizan od svojih predstavnika u vladi, pa i od Britanaca, kao čovek koji se žrtvovao za svoj narod, koji daje otpor Paveliću i predstavlja vođu koji može uskladiti odnos između Srba i Hrvata. Njujorški informativni centar, sa Savom Kosanovićem i Ivanom Šubašićem, doprinio je takođe, nasuprot osudama londonske emigracije i oficijelnog vladinog kruga, potapanju Mihailovića u ime jugoslovenstva, slovenstva i borbe demokratskih naroda protiv fašizma.

Publicitet dat Rezoluciji preko sovjetske i svetske štampe, sa radio-propagandom „Slobodne Jugoslavije“, izazvao je velike posledice u odnosima između kraljevske jugoslovenske vlade i SSSR-a, na jednoj strani, i jugoslovenske vlade i Velike Britanije na drugoj strani, kao i između vlada SSSR-a i Velike Britanije. Mihailović nije napadan kao klasni protivnik već kao izdajnik, nacionalna snaga koja je zatajila, stavljajući se u službu stranih sila koje su porobile zemlju, samo da bi se uz njihovu pomoć oslobodila glavnog protivnika. Ove vesti o Mihailoviću nisu mogle da ne uzdrmaju savezničku predstavu o „ratoborstvu“ četnika protiv Osovine. Ove vesti su nesumnjivo kvarile odnose u trouglu Sovjetski Savez, Jugoslovenska izbeglička vlada i Velika Britanija. One su takođe omogućavale Sovjetima da jače naglašavaju potrebu za antifašističkom borbom, da napore pokreta cene isključivo merilom ratnog zalaganja, odričući se bilo kakvih unutrašnjih promena i planova o izmenama sistema. Odnosi nepoverenja i rezerve koji su postojali između kraljevske vlade u izbeglištvu i vlade SSSR-a, naročito pojačane posle stvaranja Balkanske unije i sukoba četnika i partizana krajem 1941, preneli su se i u proleće 1942. godine, ali postajući sve zaoštreniji zbog Mihailovićevih optužbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta i ovog protiv četničkog izazivanja bratoubilačkog rata i kolaboracije. Predsednik izbegličke vlade Slobodan Jovanović nije prestajao da preko Moskve optužuje narodnooslobodilački pokret, da traži intervenciju SSSR-a za ujedinjavanje svih antifašističkih

snaga pod Mihailovicem i da optužuje „komuniste“ zbog otvaranja socijalnih pitanja u toku rata. Kolaboracija četnika i obelodanjivanje njihove uloge preko sovjetske informativne agencije doveli su do zahlađivanja sovjetsko-jugoslovenskih odnosa, koje je uzimalo razmere krize u leto i jesen 1942. godine, dobijajući širi međunarodni karakter, s obzirom na pokroviteljsku ulogu Velike Britanije prema jugoslovenskoj političkoj emigraciji. Sovjetska promemorija od 3. avgusta 1942, predata Stanoju Simiću, konkretno je optuživala četnike za kolaboraciju. Iz istog vremena potiče, međutim, jedan protivurečni sovjetski potez, koji se u sovjetskoj istoriografiji može neubedljivo pravdati, pa i razumovati sa stanovišta opštih odnosa u svetskoj antifašističkoj koaliciji, ali je objektivno škodio narodnooslobodilačkom pokretu, dajući moralno-političku satisfakciju njegovim protivnicima. Ree je o podizanju sovjetsko-jugoslovenskih poslanstava na rang ambasada, što nije moglo da ne izazove negativno reagovanje vodstva narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno Tita koji je držao veze s Kominternom.

Kontrarevolucija se — od prvog dana, kada je reč o profašističkoj buržoaziji, čiji su primer kasnije sledili četnici — oslanjala na okupatore i živela od njihove političke i materijalne podrške, nesposobna da sama opstane. Neverica u vlastite snage i traženje spoljnog oslonca bili su trajna odlika ponašanja jugoslovenske buržoazije oba tabora. Neprijatelj je 1941. bio jak, i njegova vojna sila zasenjivala je narode porobljene Evrope. Kvislinzi i četnici predstavljali su se te godine kao stožeri nacionalnog okupljanja i obnove.

U svesti naroda živelo je nacionalno ugnjetavanje iz međuratnog razdoblja, a s kapitulacijom je raspirivanje nacionalne mržnje dostiglo vrhunac. Okupatori i njihovi saradnici razvijali su nacionalšovinizam kao sredstvo svoje vladavine. Buržoazija u zemlji i inostranstvu sistematski je vodila propagandu da nije vreme za ustanak. Napadi na radničku klasu i KPJ kao antidržavnu snagu trajali su punih 20 godina, i suviše dugo da bi se lako i preko noći mogli izbrisati iz pamćenja. Zavedeni borci u neprijateljskim formacijama plašeni su represalijama okupatora nad njihovim najbližim, a na drugoj strani propagandom vojnih starešina, političkih vođa i sveštenika da im „komunisti“ neće zaboraviti služenje okupatoru.

Rat i revolucija su u prvoj godini probudili, ali ne i dovršili podele među osnovnim društvenim slojevima. Buržoazija je i u ratnim uslovima pronalazila svoje interese, većinom nastavljajući normalan život i ne osećajući se sopstvenički ugrožena od okupatora. Država se aprila 1941. raspala, ali njeni predstavnici su računali na tu državu i borili se za njenu obnovu, svoj povlašćeni položaj i restauraciju starog poretka. Strah, težnja za mirom i malaksalost buržoazije izazvana munjevitim porazom mešali su se s opštim razaranjem oko nje i upućivali je na izbegavanje sukoba s okupatorom, na pokornost trenutno jačem.

Buržoaski i glavarsko-plemenski predstavnici gajili su odranije jaka antikomunistička osećanja. Komunistima su pripisivali svetogrđa, napade na svojinu i na njihovo prvenstvo — jednom rečju, tretirali su ih kao nešto strano u nacionalnom telu. Te antikomunističke predrasude prenosile su se, silom zadržanog uticaja, i na slojeve koji u narodnooslobodilačkom pokretu nisu mogli da gledaju neprijatelja. Otuda se u redovima kontrarevolucije nalazilo i dosta pripadnika socijalno podređenih slojeva.

Kvislinške vlasti i četnici su, nasuprot dobrovoljnom opredeljivanju za učešće u narodnooslobodilačkoj borbi, sve vreme rata sprovodili prinudnu mobilizaciju, koja je često imala za posledicu dezerterstvo, vršeno i na podsticaj propagande narodnooslobodilačkog pokreta, kao i pod uticajem njegovih uspeha i drugačijih pogleda i ideja. Važan činilac kontrarevolucije bile su izbeglice, rukovođene najraznovrsnijim životnim motivima, mada su one činile i nemalu snagu narodnooslobodilačkog pokreta. Propaganda okupatora i kvislinga, naročito pomoću letaka i proglasa, kojima su zasipane slobodne teritorije, uticala je na svest boraca i slabila otporne snage narodnooslobodilačkog pokreta propovedajući o miru, obećavajući garancije života i imovine, pozivajući na predaju, a na drugoj strani napadajući narodnooslobodilački pokret, razlašavajući „komunistička zverstva" i prenaglašavajući partizanske promašaje i leva skretanja u pojedinim oblastima. Često gubljenje oslobođenih teritorija u uslovima partizanskog rata, odnosno izbegavanje njihove uporne odbrane, psihološki je nepovoljno uticalo na opredeljivanje dela stanovništva za narodnooslobodilački pokret. Okupatori i kvislinzi su zloupotrebljavali svoj nadmoćniji ekonomski položaj, utičući na stanovništvo izgladnjivanjem,

potkupljivanjem pa i moralnim pritiskom. Neravnomerni raspored partijskih organizacija i, uopšte, snaga narodnooslobodilačkog pokreta u raznim krajevima Jugoslavije stvarao je prazan prostor za „nacionalne oslobodioce“ i pothranjivao iluzije da je s dolaskom okupatora svanula i nacionalna sloboda.

I pored aktivnog rada vodstva narodnooslobodilačkog pokreta na vojnom i političkom slamanju oružanog fronta kontrarevolucije, ovaj je do 1943. neprekidno jačao, uveliko pod dejstvom prinude i ideološko-političkih predubedenja, s tim što su mu osnovnu snagu činili ubeđeni ideološki protivnici komunizma, intelektualni inspiratori i organizatori kontrarevolucije, deklasirani elementi i profesionalne ubice. Kontrarevolucija je krajem 1941. raspolagala sa 143.000, 1942. s 274.000, 1943. s 377.000, a 1944. s 295.000 boraca.